

JEVREJSKE ŠKOLE U BEOGRADU DO 1941. GODINE

UVODNE NAPOMENE

U DOSADAŠNJOJ literaturi se fragmentarno pisalo o jevrejskim školama, ali do sada nije pronađeno da je pisano o jevrejskim školama u širem vremenskom razdoblju, obuhvatajući ih u kontinuitetu (počev od jevrejskih škola koje se javljaju u drugoj polovini XX veka, jer je za razdoblje pre početka XIX veka sačuvan kod nas mali broj dokumenata koji govore o obrazovnoj delatnosti Jevreja u Beogradu). Zbog toga ovaj rad predstavlja pokušaj da se stvori neka opšta slika o razvoju jevrejskih škola počev od druge polovine XIX veka do početka II svetskog rata. Pri tome su događaji koji su vezani za istorijat i razvoj jevrejskih škola iznošeni nekim hronološkim redom.

Za vreme I srpskog ustanka, u Srbiji i Beogradu nije bilo stranih škola. Nemci su još ranije, posle Svištovskog ugovora u miru 1791, napustili Beograd, Turci su proterani prvih godina ustanka, Jevrejima je Karadžorđe zabranio boravak zbog nepoštene trgovine, a ni Grci zbog ratnih prilika nisu mogli bilo šta organizovati. Međutim, situacija je drugačija posle II srpskog ustanka, pa se javljaju i strane škole. Zanimljivo je da su upravo Jevreji među svim stranim podanicima koji su se posle II srpskog ustanka vratili u Miloševu Srbiju bili prvi koji su izgradili novu školu 1818. godine (obnovljena grčka škola je počela da radi 1825, turska škola 1826, a nemačka 1892. godine).¹

Nešto više pojedinosti o izgradnji nove škole 1818. saznaje se iz zbirke beseda rabina Avrama Jichaka Parda, koji je bio vrhovni rabin u Beogradu od 1812. do 1830. godine. Ova zbirka je poznata pod imenom *Cicim Ufrahim (Cvetiči i cvetovi)* i sadrži govore koje je rabin Pardo držao povodom značajnijih događaja u životu jevrejske zajednice Beograda, na primer povodom svečanog otvaranja renovirane stare sinagoge na Dorčolu koja je još u vreme I srpskog ustanka bila oštećena i opljačkana. Posle opširnog uvoda o potrebi da se uči i zaslugama onih koji uče druge, uz obimne citate iz Talmuda, sledi da je meseca elula (septembra) 1818. položen kamen temeljac za izgradnju »Bet Hamidrasi« i škole. Nešto kasnije, rabin Pardo posebnom besedom blagosilja braću Solomona i Arona Azriela, darodavce uz čiju se novčanu pomoć podiže nova zgrada.²

¹ S. Čunković, *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*, Beograd 1971. 18.

² J. Pardo, *Cvetiči i cvetovi* (sa hebrejskog preveo Eugen Verber).

Prof. Tihomir Đorđević je našao u predratnoj arhivi jedan harački teftar varoši Beograda za 1827. iz kojeg se vidi da je te godine bilo u Beogradu 239 jevrejskih haračkih glava, te dvadeset dvojica jevrejskih učitelja, popova i đaka.³

Govoreći o kulturnim prilikama beogradskih Jevreja toga vremena, Ignjat Šlang kaže da je u jevrejskim školama najviše izučavana, zapravo gotovo isključivo, jevrejska književnost na španskom kao nastavnom jeziku. Učitelji za početnike (sistem razreda po đačkim godinama nije još bio uveden) bili su pomoćni sveštenici, a rabini su predavali starijim učenolima, kojima su se često priključivali i pojedini građani. Mnogi učenici su naučili srpski jezik i nešto računice od drugih privatnih lica koja su bila nešto bolje upućena u te predmete. Ženska lica nisu uopšte pohađala školu, ali je kod nekih devojčica postojala želja da se opismene. Takvi izuzeci su učili u porodičnom krugu od nekog učenog člana te porodice. Sasvim nepismenih ljudi bilo je srazmerno malo.⁴

Nagao porast beogradskog stanovništva obuhvatio je i Jevreje, koji su se bili razbežali u godinama rata od 1788. sve do sporazuma sa Turcima 1817. godine. Oni su se postepeno vraćali i podigli porušena ognjišta, sinagoge, učionice i druge kulturne ustanove. U jačanju i porastu srpskog Beograda imali su i Jevreji znatnog učešća i takođe su doprineli političkom, ekonomskom i opštem napretku Beograda. Hatišerif iz novembra 1830. zajemčio je i Jevrejima u Srbiji ravnopravnost sa ostalim građanima, kao i sporazum iz 1817, a knez Miloš im to pravo nije uskratio.⁵

Poznato je da je Srbija u vreme vlade ustavobranitelja doživela snažan opštedruštveni i kulturni uspon. Velikim brojem opštih zakonskih propisa, ustavobranitelji su postavili temelje državne, u suštini birokratsko-centralističke uprave i sudstva. Ali su isto tako značajnim zakonskim odredbama u oblasti školstva udarili čvrste temelje školskom sistemu, koji će se potom razvijati na tim osnovama. Za vreme njihove vlade je znatno proširena i školska mreža, sve škole su zakonskim propisima dobile određeni materijalno-društveni status i znatno je povećan broj učenika u gotovo svim vrstama škola. Tako su na primer u Beogradu 1838. bile dve osnovne škole (kod Saborne crkve i na Palululi), a školske 1857/58. godine je grad imao osam osnovnih škola sa 804 đaka.⁶ U Beogradu su u to vreme pored srpskih škola radile i strane škole, među kojima je bila i jevrejska. Ona se održavala i razvijala pod okriljem Jevrejske opštine koja je postavljala i izdržavala učitelje. U to vreme su u školi radila šestorica učitelja (tri svetovna i tri verska) sa 76 đaka. Školovala su se samo muška deca, a nastava je bila na španskom jeziku.⁷ Tek kasnije će biti preduzeto podržavljenje jevrejske škole, odnosno njeno uključenje u sistem srpskih državnih škola.

³ T. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, 154.

⁴ I. Šlang, *Jevreji u Beogradu*, Beograd 1926, 89.

⁵ *Isto*, 78.

⁶ S. Čunković, *nav. delo*, 46.

⁷ D. Sindik, «O jevrejskim školama u Beogradu u XIX veku», *Jevrejski otmah* 1961—62, Beograd 1962, 98.

OSNIVANJE ŠKOLSKOG FONDA

Jevrejska škola je radila prvih decenija XIX veka zahvaljujući dobrovoljnim priložima imućnijih članova opštine; tako je 1818. podignuta i nova školska zgrada. Kako je broj učenika i nastavnog osoblja bio u stalnom porastu, to je bilo potrebno sve više materijalnih sredstava za njen rad. Dobrovoljni prilozi nisu bili dovoljan izvor prihoda, pa se stanje u jevrejskoj školi počelo naglo pogoršavati krajem 40-ih godina XIX veka. Stanje u jevrejskoj školi Sefardske opštine bilo je do te mere nezadovoljavajuće da je opštinsko rukovodstvo moralo pristupiti radikalnom rešenju tog pitanja, pa je 1847. došlo do osnivanja »Školskog fonda«.⁸ Time je učinjen jedan korak dalje u razvoju jevrejskog školstva u Beogradu, jer je pitanje obrazovanja prestalo da bude briga pojedinaca i prešlo je u nadležnost opštine i svih njenih članova. Inače su u Srbiji još 1840. bile osnovne škole skinute sa državnog budžeta i pale na teret opštinama. Stoga je 13. januara 1841. donesen Zakon o ustanovljenju Glavnog školskog fonda na bazi dobrovoljnih priloga. a bilo je zamišljeno da se od kamate fonda podmiruju potrebe škola i isplaćuju učitelji.⁹ O cilju osnivanja ovog jevrejskog školskog fonda i načinu njegovog funkcionisanja saznaje se iz proglašenja koji je Jevrejska opština štampala 13. aprila 1847. Proglaš je poznat kao »Srećno preduzeće za školsku naredbu«.¹⁰

Predstavnici Jevrejske opštine u Beogradu obratili su se Popečiteljstvu prosvetljenija 13. aprila 1847: »Naše ovdašnje obšestvo Evrejsko, želeći postarati se za duševno izobraženije mladeži svoje, naumilo je fond osnovati, iz koga bi se posle ovde u varoši škole za Evrejsku mladež podizale...¹¹ U daljem tekstu se vidi da je fond trebalo osnovati od dobrovoljnih priloga članova opštine. Bilo je predviđeno da svaki imućniji član u toku sledećih pet godina priloži 180 groša, i to u ratama od tri groša mesečno. Za tih pet godina trebalo je stavljati novac pod kamatu, s tim da se ni kamata ni glavnica ne diraju dok se ne prikupi dovoljna svota da bi se iz fonda mogla davati pristojna plata učiteljima. Verovatno zato da bi ubrzali celu akciju i da bi pred vlastima pokazali dobru volju, potpisani predstavnici Jevrejske opštine Moša Celebon Ozer i Josif Kum av. Ruso pozajmili su opštini 800 forinti srebra na pet godina bez kamate. Pored toga je 100 ljudi priložilo 50 forinti, tako da je fond već pre zvaničnog odobrenja za početak rada imao na raspolaganju 1.000 forinti.¹² Popečiteljstvo prosvetljenija je ovu molbu prosledio Upraviteljstvu varoši Beograda 27. maja sa uputstvom da proveri da li Jevreji pristaju na davanje doprinosa za školski fond. U svom izveštaju od 12. juna, upravitelj varoši Beograda obavestava Popečiteljstvo da je član Upraviteljstva Nikola Kostić sakupio sve članove Jevrejske opštine i da su oni jednoglasno pristali na davanje doprinosa. Tom prilikom su opštinari predali Kostiću i »Uredbu pečatanu na evrejskom jeziku«. Uz original je predata i kopija, prevod na srpski jezik, pod naslovom »Srećno preduzeće za školsku naredbu«. U uvodnom delu

⁸ ASB, MPS IV, 245/1847.

⁹ S. Čunković, *nav. delo*, 29.

¹⁰ Arhiv Srbije Beograda: ASB, Ministarstvo prosvete (dalje MPS) IV, 245/1847.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

ove uredbe naglašava se da se stanje u jevrejskoj školi pogoršava iz dana u dan. Učitelji su slabo plaćeni, pa nisu zainteresovani za rad, a mladež napušta školu i ne pokazuje nikakav uspeh u veronauci. Zato se osniva ovaj fond sa ciljem da se obezbedi dovoljno sredstava za podizanje nove školske zgrade, za povećanje plata učiteljima, te da se đacima omogući da pored hebrejskog uče i srpski i grčki jezik. Da bi se obezbedio redovan priliv finansijskih sredstava za rad škole, članovi fonda se obavezuju da će u roku od pet godina uplaćivati svakog meseca po tri groša dok svak ne uplati 180 groša. Za bolju sigurnost fonda naimenovano je 12 upravitelja. Oni se obavezuju da će svim potpisnicima uvek i u svako doba polagati račune o prihodima i rashodima, da će svoje odluke podneti na uvid članovima fonda, da za pet godina neće ništa uzimati iz kase fonda i da će se posle tog roka binuti o njegovoj nameni. U slučaju smrti jednog od 12 upravitelja ili promene mesta boravka predviđeno je da potpisani većinom glasova izaberu drugog.¹³

Međutim, ovaj proglas nije ipak bio odraz mišljenja celokupnog članstva tadašnje beogradske Jevrejske opštine. To se vidi iz predstavke upućene 10. juna Upraviteljstvu varoši Beograda koji su potpisali tadašnji kmetovi. U predstavi se najpre izražava radost što ima takvih članova opštine koji se brinu o školovanju jevrejske omladine, ali je istovremeno izražena i bojazan da osnivači Školskog fonda nisu izabrali dobar put za sprovođenje svog programa. Kmetovi su na »Srećno preduzeće« stavili primedbu da rukovođenje nije demokratsko jer su osnivači odredili jednake novčane priloge za sve opštinare i istovremeno držali upravu u svojim rukama. Kmetovi su predložili da se svi članovi opštine međusobno sporazumeju i uspostave zajednički fond koji bi nastao spajanjem već postojećeg sa novim fondom kako bi se udruživanjem snaga lakše ostvario zajednički cilj. Takođe je predloženo da fondom upravljaju trojica tutora koji će se menjati svake tri godine, s tim što će njihov izbor vršiti svi članovi opštine.¹⁴ Fond »Srećno preduzeće« uspešno je funkcionisao gotovo 14 godina jer je opština početkom 60-ih godina XIX veka ovaj način finansiranja zamenila novim.

Godine 1861. uvode se takse prilikom venčanja i takse za klanje stoke i pernate živine koje su namenjene za izdržavanje škole.¹⁵ Taksa za venčanje iznosila je jedan odsto vrednosti miraza, a takse za miraz i košer-meso ostale su glavni izvor prihoda škole do kraja XIX veka. Kad su one postale nedovoljne, opština je uvela tzv. školsku taksu ili kvartol. Školska taksa je naplaćivana od svakog člana opštine koji je navršio 21 godinu života, a nije dobijao opštinsku potporu. Visina kvartola određivana je prema materijalnom stanju svakog pojedinca. Shodno tome bilo je 12 klasa: u prvu su spadali najmućniji članovi opštine sa 300 dinara godišnje takse, dok je poslednja klasa plaćala šest dinara godišnje.¹⁶

Aškenaski Jevreji su došli u Srbiju 30-ih godina XIX veka. U početku ih je bio mali broj; 1835. bilo je oko 2.000 Jevreja u Beogradu, od kojih su većinu sačinja-

¹³ Isto.

¹⁴ ASB, MPS IV, 245/1647.

¹⁵ ASB, MPS VII, 155/1878.

¹⁶ Pravila Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu od 30. decembra 1893, Beograd 1894, 29.

vali Sefardi, dok je Aškenaza bilo oko 200, tako da su bili prinuđeni da žive zajedno sa Sefardima, pa shodno tome da koriste i njihovu školu.¹⁷ Zbog razlike u govornom jeziku, opštem nivou kulture, pa čak i shvatanju nekih verskih propisa, među njima je od samog početka dolazilo do sukoba. Tako se Aškenazi 17. februara 1860. obraćaju knezu Milošu i žale se da ne mogu odlaziti u crkvu sa sefardskim Jevrejima zato što su knjige na špansko-jevrejskom jeziku (ladinu) i stoga su morali uzeti jednu kuću pod kiriju, pa tu održavaju bogoslužje na svom jeziku. Isto tako su morali angažovati i posebnog sveštenika i učitelja za svoju decu.¹⁸ Ti sukobi između Aškenaza i Sefarada nisu mogli proći bez intervencije vlasti, pa je Upraviteljstvo varoši Beograda formiralo komisiju 30. septembra 1861. sa zadatkom da ispita stanje u beogradskoj jevrejskoj zajednici. Komisiju su sačinjavali Aleksa Davidović i M. Miličević, a Početeljstvo unutrašnjih dela je u oktobru 1861. odredilo i Milana Šukića za člana te komisije.¹⁹

Zahvaljujući sačuvanom komisijskom izveštaju saznaje se između ostalog da su Sefardi 60-ih godina XIX veka imali školu sa sedam razreda za mušku decu u koju su ona polazila u uzrastu od 3 ili 4 godine. Nastava nije bila podeljena na razrede prema uzrastu dece, nego je učitelj radio sa svakim detetom ponaosob. U školi je predavan jevrejski bukvar, odnosno slova hebrejskog pisma, psalmi, proročanstva, Biblija itd. U poslednjoj godini se učio srpski i nemački jezik. Nastavno osoblje nije bilo školovano, nego su učitelji mahom bili propali trgovci, a tada su u školi bila sedmorica. Plate su im davane od gabele (taksa od 20 para po oki mesa). Mlađi učitelji su primali 100, a stariji 200 talira godišnje. Spadali su u siromašnu kategoriju stanovništva, pa su bili oslobođeni plaćanja poreza, isto kao i učitelji u srpskim školama.²⁰

S druge strane izišlo je na videlo da aškenaski Jevreji nisu imali u Beogradu svoju školu, ni učitelja, a decu nisu mogli slati u školu Sefardske opštine jer im deca ne znaju ladino (špansko-jevrejski). Nije im odgovarao ni školski program u »španskoj« školi zato što je po njihovom mišljenju bio zastareo pošto sem veronauke nisu predavani drugi predmeti. Oni su želeli svoju školu sa savremenim nastavnim programom u kojoj bi se učile »svetovne nauke« i srpski jezik.²¹ Stoga su aškenaski Jevreji na Skupu Crkveno-školske jevrejske opštine 1860. tražili da im ona plaća kiriju za zgradu u varoši (za bogomolju) i posebnog učitelja koji bi njihovu decu učio nemački jezik.²² Međutim, pitanje škole aškenaskih Jevreja ostalo je otvoreno sve do 1869, kad im je posle više ponovljenih zahteva dozvoljeno da osnuju svoju školu i angažuju učitelja.²³

Odnosi između Sefarada i Aškenaza (koji nisu imali svoju opštinu sve do 1869) nisu bili najsrdačniji, a razlog je svakako ležao u tome što aškenaski Jevreji nisu učestvovali u plaćanju dažbina Opštinskom skupu. Godine 1869. osnovana je Aš-

¹⁷ I. Štang, *nev. dela*, 78.

¹⁸ ASB, MPS VII, 155/1878.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² ASB, MPS VI, 150/1869.

²³ Isto.

kenaska opština u Beogradu.²⁴ Tadašnja Crkveno-školska jevrejska opština se međutim oduprla osnivanju nove jevrejske opštine i zahtevala da Aškenazi postanu članovi već postojeće opštinske zajednice.

Donose se i »Pravila verozakonog skupa aškenaskih Jevreja« (kako se zvala Aškenaska opština u osnivanju) koja su sadržavala 20 tačaka. Tim pravilima je predviđeno i ustanovljenje »učilišta«, jevrejske škole sa jednim učiteljem i jednom nastavnicom. Uprava varoši potvrdila je »Pravila verozakonog skupa aškenaskih Jevreja« i time je udaren temelj tadašnjoj Aškenaskoj opštini u Beogradu.²⁵

OSNIVANJE MILDARA

Zakonom o ustrojstvu osnovnih škola od 11. septembra 1863. stvoreni su mnogo povoljniji uslovi za dalji razvoj osnovnih škola. Već time što je zakon omogućio otvaranje škola i u manjim naseljima (a ne samo u crkvenim opštinama koje imaju najmanje 400 domova) i što je dozvoljeno da se škole smeštaju i u zgrade koje nisu morale biti građene od »tvrđoga i dobrog« materijala, tj. u zgrade koje nisu specijalno građene za školske potrebe, znatno je ubrzan proces otvaranja osnovnih škola i povećan broj učenika.²⁶ Tih 60-ih godina XIX veka, Sefardska opština je pristupila izgradnji nove školske zgrade. Tačna godina izgradnje nije poznata, ali se zna da je to bilo između 1862. i 1864. Smatra se da je zgrada morala biti izgrađena pre bombardovanja Beograda 1862. zbog jedne neeksplodirane turske granate koja je kao uspomena na taj događaj bila smeštena na krovu zgrade.²⁷

Nova školska zgrada, poznata kao Mildar, sagrađena je na Jaliji u Solunskoj ulici i bila je tih godina senzacija u ovom kraju: U tesnim i krivim uličicama i sokacima koji su bili popločani turskom kaldromom i osvetljeni retkim petrolejskim fenjerima, kuće na Jaliji su zidane još u tursko vreme i pretežno su bile prizemljuše. A zgrada Mildara je bila dvospratnica od »čvrstoga« materijala i za ono vreme retkost ne samo za Jaliju nego i za Beograd. Mildar nije bio samo škola nego neka vrsta opštinskog doma u kome su se odvijale razne kulturne aktivnosti beogradskih Jevreja. U prizemlju su bile dve učionice, a na spratu kancelarije opštine i rabinata, biblioteka i jedna prostorija za sastanke.²⁸

Tako je školske 1864/65. godine bilo u Beogradu šest muških osnovnih škola: kod Velike crkve, na Terazijama, Dorćolu, Vračaru, Paliluli, i Jaliji.²⁹

²⁴ D. Alkalaj, »Sefardska opština u Beogradu 60-tih godina IX veka« (dalje: »Sefardska opština«), *Jevrejski narodni kalendar 1937—38*, Beograd 1938, 103.

²⁵ D. Alkalaj, »Osnivanje Aškenaske opštine u Beogradu«, *Vesnik jevrejske Sefardske varoispovedne opštine*, Beograd 1939, 11.

²⁶ V. Tešić, *Škole u Beogradu pre 100 godina*, Beograd 1967, 9.

²⁷ A. Alkalaj, »Život i običaji u nekadašnjoj jevrejskoj Mahali« (dalje: »Život i običaji«) *Jevrejski almanah 1961—62*, Beograd 1962, 64.

²⁸ I. Slanog, *nav. delo*, 92.

²⁹ *Istorije Beograda*, II Beograd 1971, 500.

Nije potrebno naglašavati kakav je značaj imala izgradnja Mikdara za dalji razvoj jevrejskog školstva. Pored nekoliko popravaka, to je bila jedina zgrada škole Sefardske opštine do podizanja Opštinskog doma 1929. godine.

Do polovine XIX veka, u jevrejskoj školi se sticalo isključivo versko obrazovanje. Školu su pohađala samo muška deca, a od predmeta su predavani uglavnom hebrejski jezik, pisanje i čitanje biblijskih tekstova. U to vreme su u školi radila tri učitelja, a pohađalo ju je 76 učenika.³⁰ Tadašnje generacije poučavali su učitelji Naham Nisim Testa, Bohor Altarac i Avram Alkalaj, a kasnije i učitelji savremenijeg usmerenja Šalom Ruso, Moše Pinto, Jakov Koen i Sabitaj Đain.³¹

Ako je neko želeo šire obrazovanje moralo se obratiti privatnim učiteljima. Konzervativizam u pogledu obrazovanja postao je ozbiljna kočnica u razvoju jevrejske škole. Čak su i aškenaski Jevreji odbijali da šalju decu u sefardsku školu jer su smatrali da je nastavni program zastareo i nedovoljan za ono vreme.³²

Mada jevrejskoj deci nije bilo zabranjeno da pohađaju državne osnovne škole, ona to nisu mogla zato što nisu znala srpski jezik. Nastava u jevrejskoj školi Sefardske opštine se odvijala na ladinu, govornom jeziku opštine, pa je retko koji učitelj, a osobito učenik, znao srpski jezik. Posledica je bila da deca po završetku jevrejske osnovne škole nisu mogla nastaviti školovanje u državnim srednjim školama.

Imajući sve ovo u vidu, Jevrejska opština je 60-ih godina XIX veka pristupila reorganizaciji i modernizaciji školskog programa po ugledu na državne škole.

REORGANIZACIJA NASTAVE U JEVREJSKOJ OPŠTINI

Reorganizacija nastave u jevrejskoj školi sredinom XIX veka imala je veliki značaj za napredak obrazovanja jevrejske omladine. Svesni neuspeha i konzervativizma u radu dotadašnje škole u Jevrejskoj opštini, predstavnici Jevrejske opštine su se 17. februara 1864. obratili ministru prosvete i crkvenih dela: »Nema u Evropi države gde bi se Jevreji u bednijem stanju nalazili nego što se mi Jevreji nalazimo ovde u Srbiji i to pokraj svih blagdeti koje u ovoj zemlji uživamo. Dok ostali žitelji u Srbiji napreduju i sve na veće blagostanje teku, mi sve više padamo, pa smo već i do toga došli da ni naše glavne dužnosti građanske, kao što su plaćanje danka nismo u stanju tačno ispunjavati. Glavni uzrok ovakve naše propasti jeste oskudica u nauci i obrazovanju. Nama su poznate blagodeti nauke i izobraženija, glavnih faktora građanske sreće i blagostanja. Svesni ove propasti mi smo se više puta obratili praviteljstvu Srbskom da bi ono tome nedostatku na-

³⁰ S. Cunković, *nav. delo*, 48.

³¹ S. Demajo, »Sećanja na Juliju«, Jevrejski narodni kalendar 1938/39, Beograd 1939, 50.

³² ASB, MPS VII, 155/1878.

šem doskoćilo i vaspitavanje dece naše u svoje ruke blagoizvolelo, no sve naše molbe ostaše bez pomena, pa se tako u gorem stanju nalazimo nego što su se naši stari pre 100 godina nalazili. Ostavljeni sebi samima mi smo, Istina o svom trošku, u našoj Maloj sagradili školsko zdanje, ali školu ustrojiti nismo umeli, pa nam ta škola ne donese nikakvog ploda i zbog toga se naša deca, nespremna, ne mogu upisati ni u gimnaziju, ni u trgovačku školu, već moraju ostati kao slepci bez očiju. Ovo žalosno stanje svoje dece mi smo uvek s mukom snositi i čekamo zgodnu priliku da molbu svoju opet ponovimo. A kako se sada na čelu Državne prosvete nalazi umom prosvetljen i ujedno pravedan čovek, to nismo mogli propustiti da Vas G. Ministre ovim pokorno zamolimo da bi nalazeći se u našoj Maloj školi po obrascu srpskih škola preuredili i nužnim učiteljima srpskim snabdeli blagoizvoleli. Učitelji bi svoju nagradu dobijali iz fonda školskog u koji i mi prilažemo. Er će samo ovakvim načinom moći Jevrejska mladež srpski jezik izučiti i pribaviti sebi znanja koja su nužna za prelazak u viša učevena zavedenja.

Mogao bi kogod priupititi zašto ne šaljemo svoju decu u srpske osnovne škole budući da nam to niko ne brani. Na ovo nam nema dovoljno odgovora. Jevrejska se Mala nalazi na Dunavu, te je tako sasvim udaljena od svih srpskih škola. Jedino Dorćolska škola bila bi po svom položaju za to zgodna, no kad se uzme u obzir da ima preko 100 jevrejske dece koja su sposobna za posećivanje osnovne škole, to školsko zdanje na Dorćolu obuhvatiti ne može. Mi nismo radi napustiti li našu veru i pravila verozakona i predavanja takova u smesi sa srpskom decom bila bi takođe sa tegobom skopčana. Pošle dolazi i to što već imamo školsko zdanje u koje se naša deca mogu udobno smestiti, bez da budu na dosadi srpskoj deci. Mi bi želeli da naša škola bude razdeljena na razrede kao što su i srpske osnovne škole i da se u ovim predaju isti predmeti kao i u srpskim osnovnim školama.³³

Odmah nakon toga, 24. februara, Haim Avramović i Avram Koen su se u predstavi Jevrejske opštine obratili Upravi varoši Beograda s molbom da im ministar prosvete i crkvenih dela uredi njihovu osnovnu školu i odredi učitelja koji bi primao platu iz školskog fonda. Oni takođe preporučuju Upraviteljstvu varoši Beograda da ono ispita pristaju li svi ondašnji Jevreji da im se na Dorćolu otvori škola shodno Zakonu o ustrojstvu osnovnih škola za srpske škole, u kojoj će srpski učitelji predavati sve predmete na srpskom jeziku (sem verskih predmeta). U slučaju da se Jevreji izjasne da pristaju na to, Upraviteljstvo će biti dužno da izvidi mogu li oni ispuniti uslov iz člana 5 Zakona o osnovnim školama i imaju li bar 25 učenika.³⁴ Nato se upravitelj varoši Beograda obraća 13. marta ministru prosvete i crkvenih dela s predlogom da se na Dorćolu u Mahali ustanove jedna muška i jedna ženska škola sa srpskim učiteljem koji bi predavao sve predmete (sem verskih) na srpskom jeziku. U ovom dopisu se još kaže da postoji zdanje za jevrejsku školu gde je smeštena biblioteka, a na donjem spratu postoje dve prostrane sobe koje bi se mogle upotrebiti kao učionice za mušku školu. Učiteljske plate bi bile isplaćivane iz Beogradske, a ne iz Jevrejske opštine.³⁵

³³ ASB, MPS XII, 1774/1864.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

Sekretar ministra prosvete i crkvenih dela M. D. Milićević izveštava 13. jula da je komisija, shodno rešenju »G. Min. prosvete i crkvenih dela br. 836« izašla u Jevrejsku mahalju i pregledala zdanje jevrejske škole za mušku decu, kao i 2—3 privatne kuće koje bi Jevreji mogli uzeti za smeštaj ženske škole. Komisija je utvrdila da se u tim stanovima mogu udobno smestiti i nova muška škola i ženska škola i učiteljica. Opštinarci su izjavili da će do 1. avgusta 1864. biti sve spremno u obe škole, samo mole da se u to vreme postave učitelj i učiteljica.³⁶ Upravitelj varoši Beograda obraća se 22. jula ministru prosvete i crkvenih dela i obaveštava ga da je komisija izvršila pregled i da su nađene prostorije za školu, pa škola za jevrejsku decu može početi da radi od avgusta.³⁷

Tako su 1864. godine počele da rade jedna muška i jedna ženska osnovna škola za jevrejsku decu, a nastavu u njima su na srpskom jeziku držali srpski učitelj i učiteljica. Učitelj u muškoj osnovnoj školi na Jaliji bio je Petar Dimić, a u ženskoj Pijada Kapetanović.³⁸ Ustanovljeni su i razredi prema uzrastu dece. U školi su predavani isti predmeti kao u srpskim osnovnim školama sem veronauke, koju su i dalje vodili jevrejski učitelji.

U prva tri razreda srpskih muških osnovnih škola, učenici su u to vreme učili Bukvar, Prvu čitanku, Drugu čitanku, Časlovac, Psaltir, Prva znanja svakom Srbini nužna, Katihizis, Kratku sveštenu istoriju, Kratku računicu, Mali zemljopis i Pjenije, a u četvrtom razredu Treću čitanku, Računicu, Kratki zemljopis Srbije i Turške, Carstva u Evropi, Kratku istoriju Srbije, Kratku Srpsku gramatiku, Pismene sastave i Pjenije.³⁹ Škola za mušku decu ostala je u zgradi Mildara, dok je opština iznajmila jednu kuću na Jaliji za potrebe ženske škole.

Od trenutka reorganizacije, jevrejska škola se uključila u sistem državnih škola i država je jednim delom finansirala njen rad. Naime, troškove za celokupnu školsku opremu, stan za učitelja i ogrev plaćala je država (Jevreji su u okviru poreza plaćali i doprinos za školstvo). Plate učitelja su bile na teretu Jevrejske opštine i ona ih je namirivala iz svog školskog fonda.⁴⁰

Inače je te školske 1864/65. godine bilo u Beogradu šest muških osnovnih škola sa 610 učenika; u njima je radilo 14 učitelja. Takođe je bilo i šest ženskih osnovnih škola.⁴¹ Poseban značaj imalo je otvaranje ženske škole na Jaliji. Polovinom 1858. potekle su nove inicijative za otvaranje ženskih osnovnih škola u Beogradu. Njihovo organizovanje bilo je neposredno vezano za »Naredbu za osnovne srbske ženske škole« od 25. jula 1860, prema kojoj su se u ove škole mogla upisivati deca s navršenom šestom godinom i pohađati najviše do napunjene trinaeste godine. Tako je 1864. bila otvorena i ova ženska osnovna škola za jevrejsku decu na Jaliji.⁴²

³⁶ ASB, MPS XI, 1774/1864.

³⁷ Isto.

³⁸ V. Tešić.

³⁹ Isto, 15.

⁴⁰ ASB, MPS XII, 1774/1864.

⁴¹ V. Tešić, nav. delo, 15.

⁴² Istorija Beograda, Beograd 1974, 580.

Jevrejska ženska deca nisu do sredine XIX veka u većem broju pohađala školu, a njihovo obrazovanje je bila privilegija bogatijih porodica. Jevreji u Srbiji su se u početku brinuli samo za školovanje muške dece. Dečaci su uveliko odlazili u srpske škole, a istovremeno pohađali i jevrejsku školu. Prilikom upisa muškog deteta u jevrejsku školu priređivana je čitava mala svetkovina u roditeljskom domu. Tog dana se slao poklon detetovom učitelju, a drugovima su davani slatkiši. Upišu deteta u školu prisustvovali su majka i najbliža rodbina.

Otvaranjem ženske škole na Jaliji stvorena je mogućnost da se jevrejske devojčice obrazuju u većem broju i da posle završene osnovne škole nastave školovanje u srednjim državnim školama. Prva učiteljica u ženskoj jevrejskoj osnovnoj školi bila je Pijada Kapetanović, bivša učiteljica iz Golupca, koja je na Jaliji predavala punih 15 godina, kad je otišla u penziju.⁴³ U početku su majke nerado davale kćeri u školu jer još nisu uvidale koliko je ona potrebna. Zato je broj ženske dece u početku bio srazmerno mali, ali se ubrzo počela osećati blagodet škole i srpske knjige. Tako je rastao i broj ženske dece u školama. Važno je konstatovati da su ženska deca bila prva koja su iz škole unela srpski jezik i srpsku pesmu u roditeljsku kuću. Mada se i tada osećala potreba za višim školovanjem, ipak ženska jevrejska deca nisu tih godina pohađala više od osnovne škole. Oko 70-ih godina XIX veka, jevrejska ženska deca se još ne usuđuju da produže školovanje u državnim školama. Bogatije devojke su odlazile u privatnu školu koja je bila pod nadzorom Ministarstva prosvete i u kojoj se učilo nešto muzike, strani jezici i ženski ručni rad. Prof. Svetomir Nikolajević predavao je u toj školi srpski jezik, istoriju i geografiju. Trajanje školovanja bilo je 1—2 godine.

Među učenicama se izdvajala Regina Jeliševa, koja je prva posle završene osnovne škole produžila školovanje u višim državnim školama. Kad je 1879. završila školu postala je učiteljica na Jaliji i zamenila svoju učiteljicu Pijadu Kapetanović. Regina je postavljena za privremenu učiteljicu desete klase za sva četiri razreda 1. avgusta 1878. godine.⁴⁴ Njeno postavljenje bilo je potkrepljeno molbom Skupa Crkveno-školske Jevrejske opštine od 16. jula. U molbi se navodi da je Jeliševa završila Višu žensku školu s najboljim uspehom i naglašava da je naročito pogodna da predaje u školi na Jaliji jer će je deca razumeti.⁴⁵ Već tada se broj učenika udvostručio, pa kad je 1882. uvedena obavezna nastava, broj dece na Jaliji se toliko uvećao da su u školi radile četiri učiteljice. Od tada je već priličan broj devojčica odlazio posle osnovne škole u Višu žensku školu, u to vreme jedinu ustanovu u Srbiji za više obrazovanje ženske dece.⁴⁶

Poznatije učiteljice na Jaliji bile su Zlata Baruh (1887), Sidonija Hercog (1893), Regina Benedik i Estira Kalmić (1892), te Jelena Aikalaj (1893). Sve su one imale visoko obrazovanje za ono vreme jer su završile Višu žensku školu ili Ženski zavod (kako se škola tada popularno zvala).⁴⁷ Istaknuto mesto u istoriji ženske škole na Jaliji pripada Estiri Kalmić-Ruso, koja je u tu školu došla 1892. i u njoj

⁴³ Jevrejsko žensko društvo u Beogradu, 1874—1924, na dan 50-godišnjice od osnivanja, Beograd 1924, 55.

⁴⁴ D. Sindik, *nav. članak*, 103.

⁴⁵ ASB, MPŠ V, 335/1878.

⁴⁶ S. Čunković, *nav. delo*, 89.

⁴⁷ Jevrejsko žensko društvo u Beogradu na dan 50-godišnjice od osnivanja, Beograd 1924, 53.

radila pune 32 godine. Ona je završila šest razreda Više ženske škole u Beogradu i 1891. položila ispit za učiteljicu. Kad je 1924. odlazila u penziju, Jevrejska opština joj je u znak pažnje i zahvalnosti za dugogodišnji rad odštampala »Spomenicu«. Njen prosvetni rad bio je cenjen ne samo u okvirima jevrejske zajednice nego i šire, pa je za revnosnu službu odlikovana Ordenom sv. Save V stepena.⁴⁸

Iz dokumenata o ženskoj školi ne može se zaključiti da je ona bila namenjena isključivo jevrejskoj ženskoj deci, mada je jasno da su ona bila u većini. Dokumenti takođe ne pokazuju tačno šta su deca učila u ovoj školi, ali se s druge strane vidi briga opštinske uprave za obrazovanje ženske dece, za čuvanje maternjeg jezika, ali i težnja za savladavanjem srpskog jezika. To je i prirodno jer je Srbiji konačno priznata nezavisnost, a sa druge strane je Berlinskim kongresom 1878. zagarantovana sloboda veroispovesti u Srbiji, što se odrazilo i u radu jevrejskih škola toga vremena.

U oblasti nastave, ovo razdoblje je bilo veoma karakteristično pre svega po nastojanju da se dogradi započeta reforma, a jevrejske škole su se uklapale u tu reformu. Veoma brzo nakon reorganizacije školskog programa, Sefardska opština se mogla pohvaliti pozitivnim učinkom ovog poduhvata. Tako se u školskom izveštaju za školsku 1869/70. godinu ističe da je bilo 164 učenika i 63 učenice.⁴⁹ U svim muškim osnovnim školama u Beogradu bila su 1880. upisana 1.222 učenika, a razred je završio 1.101 učenik.⁵⁰ Iz ovog podatka se vidi da je bio veliki broj učenika koji nisu uspeali da na vreme završe školu; međutim, broj učenika koji su na vreme završavali dotični razred bio je veći. Od svih beogradskih škola, najveći broj učenika je ostavljao školu tokom godine u Varoškoj školi (70 đaka), a najuspešniji su bili đaci škole na Jaliji (od 123 upisana učenika, 111 ih je završavalo razred redovno).⁵¹

U Beogradu je 1880. bilo osam ženskih osnovnih škola koje su kao i muške bile razmeštene po pojedinim delovima varoši. Sve ženske škole imale su po četiri razreda. Kod Saborne orkve, na Terazijama i u I razredu na Jaliji radila je po jedna učiteljica u svakom razredu, a inače je u svim ostalim školama radila jedna učiteljica u dva razreda. Jedino je na Jaliji radila jedna učiteljica u tri razreda (II, III i IV). Te godine je u svim ženskim školama bilo upisano 1.006 učenica, a razred je završilo 865 učenica. U žensku školu na Jaliji upisale su se 84 učenice, a 75 su završile razrede.⁵²

Što se tiče školskih zgrada, one su po podacima iz 1880. godine bile uglavnom sve, pa i na Jaliji, u prilično lošem stanju. Bile su pretrpane, a prostori je za učenje male i nepodesne, vlažne i nezdrave. Inače su škole u to vreme bile veoma razli-

⁴⁸ Spomenica gospođe Estere S. Ruso, učiteljice, na dan proslave 32 godine prosvetnog i nacionalnog rada, Beograd, 1924, 4.

⁴⁹ D. Alkalaj, Sefardska opština, 101.

⁵⁰ N. Petrović, Osnovne škole u kneževini Srbiji za 1880. godinu, Beograd 1880, 20.

⁵¹ Isto, 31.

⁵² Isto, 21.

čito snabdevene nastavnim sredstvima. U školi na Jaliji su postojala sva nastavna sredstva, ali ona nisu bila opštinska svojina.⁵³

Kad je 25. avgusta 1875. postavljeno pitanje nastavnog jezika za jevrejsku decu u državnoj školi na Jaliji, njen učitelj Mišivoje Stevanović se žalio ministru prosvete da mu je teško predavati velikom broju učenika (bilo ih je 110 u četiri razreda), pogotovu zato što su deca većinom jevrejskog porekla i ne razumeju srpski jezik. Po Stevanovićevim rečima, deca su pre podne učila jevrejski, a posle podne srpski, uz to su redovno proslavljani svi praznici i jevrejski i srpski, pa se učitelj pitao kakav se uspeh može postići u takvim uslovima. On je predložio dva rešenja: ili da se dovede još jedan učitelj kao što je bilo ranije, ili da učenici III i IV razreda budu prebačeni u škole na Dorčolu i kod Saborne crkve. U tom slučaju bi škola na Jaliji ostala samo sa dva razreda.⁵⁴ Ministar se najpre odlučio za ukidanje III i IV razreda u jaljskoj školi, što je izazvalo energičan protest članova Jevrejske opštine koji su zapretili da će decu ispisati iz škole. Za taj korak su navedena dva razloga: prvo, da su škole kod Saborne crkve i na Dorčolu veoma udaljene, što zimi predstavlja veliku smetnju siromašnoj deci zbog nedostatka tople odeće; drugo, da se nastava u tim školama obavlja u vreme kad jevrejska deca posećuju časove veronauke. Na kraju je ipak doneta odluka da se ponovo otvore III i IV razred u školi na Jaliji.⁵⁵

Nešto kasnije, u poslednjoj deceniji XX veka, jevrejska deca su uglavnom odlazila na nastavu u srpske škole, a u školu na Jaliji su išla samo na časove veronauke, o čemu će biti više reči u odeljku o jevrejskom školstvu na prelazu između XIX i XX veka.

DRUŠTVENA ŠKOLA ZA IZOBRAŽAVANJE SRPSKO-JEVREJSKE OMLADINE

Šezdesetih godina XIX veka nije bilo mnogo školovanih Jevreja; tek poneki imućniji roditelji slali su svoju decu u gimnaziju ili realku. Jevrejska deca nisu poohadala ni državnu osnovnu školu, nego jevrejsku u kojoj su srpski učitelji predavali ostale predmete, ali na španskom jeziku. Ne izlazeći iz kruga Jevrejske mahale, bez dodira sa srpskom decom u osnovnoj školi, jevrejska deca nisu mogla steći ni dovoljno pismenosti, ni znanja srpskog književnog jezika. Sve znanje koje su mogli crpeti bilo je sadržano u jevrejskoj nauci, u Tori, tumačenju Talmuda i hebrejskom jeziku. Nesumnjivo je da su Jevreji znali govorni srpski jezik, ali su se u dodiru s Turcima i Cincarlama služili i turskim, a najviše španskim jezikom.

Još 1872. godine se jedna grupa omladinaca sa Jalije našla pobuđena da osnuje društvo sa zadatkom da jevrejskoj omladini pruži mogućnost da što temeljnije

⁵³ Isto, 26.

⁵⁴ ASB, MPS V, 695/1874.

⁵⁵ Isto.

naučni srpski jezik i druge školske predmete. Tako se Skup Crkveno-školske jevrejske omladine 4. januara 1873. obratio ministru prosvete i crkvenih dela sa molbom da im odobri rad škole u kojoj bi se jevrejska mladež poučavala srpskom jeziku i drugim naukama. Odobrenje za rad ove škole dali su i Jevrejska opština i Upraviteljstvo varoši Beograda. Osnivači škole bili su Hajim M. Ozerović, Johan J. Almul, Jakov S. Koen, Johanan Melamed, Nisim Efraim, David M. Levi, Solomon M. Nisim, Majer A. Koen, Mošo S. Koen i Haim B. Josif. Škola je dobila naziv »Društvena škola za izobražavanje srpsko-jevrejske omladine«.⁵⁶

Sačuvan je i školski Pravilnik iz kojeg se vidi da je to bila neka vrsta kursa za obrazovanje odraslih, jer su školu mogli pohađati samo učenici koji su navršili 14 godina života. Škola je bila smeštena u jednoj od učionica Mildara. Njen cilj je bio da srpskoj, grčkoj, cincarskoj i jevrejskoj omladini, kao i svima kojima je to bilo potrebno, bez obzira na veru i materijalni položaj, pruži mogućnost da temeljno nauče srpski jezik, ali i druge predmete. Škola je trajala 6 meseci, a izdržavala se od članarine koju su plaćali učenici (iznosila je 16 groša za jedan kurs). Od članskih uloga je plaćan i učitelj. O radu škole se brinula uprava od sedam članova. Svaki 6 meseci po završenom školskom tečaju održavana je skupština i birana nova uprava. Uprava je primala i otpuštala učitelje i poslužitelje i brinula o tome da se članarina redovno naplaćuje. Uprava je bila dužna da šalje jednog od svojih članova da prisustvuje predavanjima. U Pravilniku je takođe naglašeno da će škola raditi sve dotle dok za njom bude vladala potreba i dok bude dovoljno učenika koji će članarinom pokrивati troškove njenog rada.⁵⁷

OTVARANJE JEVREJSKOG ODELJENJA PRI DRŽAVNOJ ŠTAMPARIJI

Veoma značajan događaj u kulturnoj istoriji Miloševe Srbije bilo je otvaranje Državne štamparije 1831. godine. Zahvaljujući Izrailju Haimu, u okviru ove štamparije je 1837. otvoreno i jevrejsko odeljenje.⁵⁸ Počev od te godine, u njoj je godišnje štampano po nekoliko jevrejskih knjiga koje su po sadržaju uglavnom bile verske, moralne, pravne i slično. U toku XIX veka štampano je nekoliko udžbenika namenjenih učenicima jevrejske škole. Tako je 1839. izišla iz štampe na latinu prva gramatika jevrejskog jezika *Darhe Noam* od zemunskog rabina Jehude Haj Alkalaja.

1842. štampan je udžbenik *Vajlaket Josef* beogradskog rabina Josefa Finciija koji je izvršio izbor tumačenja Svetog pisma i rabinskih knjiga.

1860. izišla je jevrejska gramatika i čitanka *Hinuk Nearlm* od Davida Moše Alkalaja.

⁵⁶ ASB, MPS I, 71/1873.

⁵⁷ Isto, (napomena: u traženju za podacima za ovu školu nisam pronašla više podataka o broju učenika, o nastavnim predmetima, ni koliko dugo je škola radila).

⁵⁸ I. Alkalaj, »Jevrejske knjige štampane u Beogradu«, Jevrejski almanah 1925—26, Vršac 1925, 133.

1867. štampan je *Hok Lejlsrael*, lektira za verske studije, sa odlomcima iz Tore, Talmuda i drugih verskih i moralnih spisa. Autori su David Moše Alkalaj i sin Moša.

1867. izlazi i *Bou Hešbon*, uputstvo za učenje računanja za đake osnovnih škola od Davida Moše Alkalaja.

1871. štampana je čitanka za II razred od Davida Moše Alkalaja.

1874. štampan je *Hinuh Mešon Ivri*, čitanka i udžbenik jevrejskog jezika za II i III razred od Moše Davida Alkalaja.⁵⁹

1876. u Beogradu se osnivaju i druge štamparije u kojima se takođe štampaju jevrejske knjige.

1886. izlazi *Jevrejski bukvar* od beogradskog rabina dra S. Bernfelda; iste godine su od istog autora štampana i *Načela jevrejske religije*, katehizam za učenike osnovnih škola; obe knjige su štampane u Trgovačkoj štampariji Đ. Kimpanovića.

1887. izlazi *Jevrejski bukvar* od učitelja Moše Pinta, štampan u štampariji Lazara Isakovića u Beogradu.

Svi ovi udžbenici su štampani na hebrejskom jeziku s prevodom na ladino, ili samo na ladinu. Tek u XX veku su jevrejske knjige štampane na srpskom jeziku, koji tada masovno ulazi u jevrejske kuće.

JEVREJSKO ŠKOLSTVO NA PRELAZU IZMEĐU XIX I XX VEKA

Stanje u jevrejskom školstvu u Beogradu na prelazu između dva veka bitno se izmenilo. Jevrejski živalj koji je u toku XIX veka bio koncentrisan u Jevrejskoj mahali na Jaliji, postepeno se širio po celom Beogradu. U to vreme sazidana je nova sinagoga »Bet Israel« u gornjem kraju varoši u Ulici cara Uroša br. 20. Ranije su svi Jevreji u Beogradu živeli u Jevrejskoj mahali, a počev od 1880. počeli su se iseljavati i nastanjivati u gornjim delovima Beograda. Usled toga je nastala potreba da se jedna sinagoga podigne u gornjem kraju varoši. Prvi koji je pokrenuo tu ideju bio je Jakov H. Alkalaj, predsednik Jevrejske opštine. On je 1892. istupio iz opštine, a na njegovo mesto je došao Edija Buli, koji se veoma zauzeo za podizanje sinagoga.⁶⁰ Pošto je prema predračunu trebalo da se prikupi oko 180.000 dinara, a opština je raspolagala samo sa 150.000 predloženo je da se poveća zajam od građana. Kad su izvršene sve pripreme i kad je Ministarstvo građevina odobrilo planove i ugovor koji je sklopljen sa preduzimačima pristupilo

⁵⁹ Isto, 133.

⁶⁰ D. Alkalaj, »Nova sinagoga Bet Israel, Jevrejski almanah 1925—28, Vršac 1925, 73.

se polaganju kamena temeljca. Polaganje je izvršeno 10. maja 1907, a izvršio ga je lično kralj Petar I koji je prisustvovao toj svečanosti.⁶¹

To je vreme kad patrijarhalni život u jevrejskim porodicama počinje polako nestajati. Jevreji izlaze iz svog omeđenog sveta i uklapaju se u savremeno srpsko društvo. Vreme od 1910. do 1911. je doba preloma u životu Jevrejske opštine i doba reforme na svim područjima opštinskog rada, pa i u oblasti škole, što se ogleda i u uvođenju savremenijih oblika nastave. Jevrejska škola je sem verskog obeležja zahvatala i jevrejsku istorijsku i nacionalnu oblast, posebno učenje hebrejskog jezika.

Pitanje u vezi sa učenjem srpskog jezika nije se više postavljalo, pa su se jevrejska deca početkom XX veka nalazila u gotovo svim državnim osnovnim i srednjim školama od Jajice do Đerđa. U njima su deca sticala osnovno i srednje obrazovanje, a u jevrejske škole su odlazila samo na časove veronauke. Tako Srećko Čunković navodi da je u Beogradu školske 1899/90. godine bilo devet muških i devet ženskih osnovnih škola, ali među njima ne nabroja jevrejsku školu na Jajici, što govori da su jevrejska deca većinom pohađala nastavu u srpskim osnovnim školama, a u jevrejsku školu odlazila samo na versku nastavu.⁶² Jevrejska deca su u državnim školama bila oslobođena časova hrišćanske veronauke i čitanja »Oče naš«.

Početkom XX veka, škola Sefardske opštine poznata kao »El Mildar vježu« već je mnogo izgubila od svog nekadašnjeg sjaja i izgledala je kao stara rabatna zgrada. Rad škole je bio u potpunosti na teretu Jevrejske opštine i finansiran iz tzv. »školske kase« ili kvartola koji su plaćali svi članovi opštine. Poznati jevrejski učitelji na prelazu između XIX i XX veka bili su Hahami Nisim Testa, Šalom Ruso, Moša Pinto, Jakov Koen Katalon, Šabetaj Đain i drugi.⁶³

VERSKA NASTAVA U JEVREJSKIM ŠKOLAMA U PRVIM DECENIJAMA XX VEKA

Sam održavanje bogoslužjenja u hramovima, zadatak svih opštinskih uprava bila je briga oko nastave u jevrejskim školama koje su radile kad u državnim školama nije bilo predavanja. Časovi veronauke su održavani dva puta nedeljno: četvrtkom posle podne i nedeljom pre podne. Nastavni jezik bio je srpski. U početku su nastavnici, kao i mnogi sveštenici, bili samouci, volonteri, bez pedagoške spreme. Kasnije, naročito posle prvog svetskog rata, primani su stručnjaci i sa fakultetском diplomom, teolozi, istoričari i drugi. Nastava je obuhvatila čitanje molitvenika i biblijsku istoriju, istoriju jevrejskog naroda i savremeni jevrejski jezik ivrit. Predavanja su održavana u jevrejskoj školi u Mahali, a zatim u novom Jevrejskom domu. Nastava u jevrejskoj školi bila je obavezna jer su državne škole tražile da

⁶¹ Isto, 73.

⁶² S. Čunković, *nav. delo*, 48.

⁶³ S. Demajo, *nav. članak*, 40.

srska deca polažu Ispit iz hrišćanske nauke, a od jevrejske dece je tražena ocena iz Biblije.⁶⁴

Pitanje jevrejske verske nastave regulisano je Statutom za jevrejsku veroispovest Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema tom statutu, glavni organi jevrejstva u Kraljevini SHS su: 1. Jevrejska veroispovedna opština; 2. Savez jevrejskih veroispovednih opština; 3. Vrhovni rabin i Rabinski sinod.

Jevrejska veroispovedna opština ima za zadatak da brine za sve verske i prosvetne potrebe svojih pripadnika.⁶⁵ A prema Zakonu o Verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, u svim državnim i privatnim školama koje posećuju učenici jevrejske veroispovesti, verska nastava se predaje u saglasnosti sa nadležnim jevrejskim veroispovednim opštinama. Postavljanje veroučitelja u svim državnim školama vrši ministar prosvete u sporazumu sa vrhovnom duhovnom vlašću. Nastavne planove i program za predavanje veronauke propisuje nadležni ministar, uzimajući u obzir potrebu za verskim obrazovanjem i vaspitanjem.⁶⁶

Pododbor Saveza jevrejskih veroispovednih opština (SJVO) je 9. decembra 1923. izradio nastavni plan za jevrejsku veronauku i zatražio od Ministarstva vera da se taj nastavni plan uzme kao prilog Saveza za nastavu jevrejske veronauke koja bi vredela za celu Kraljevinu i time bila postignuta jednoobraznost.⁶⁷ Inače je na kongresu SJVO koji je održan u Zagrebu 22. i 23. novembra 1921. zaključeno da se što pre pristupi sastavljanju obligatne nastavne osnove za jevrejsko vaspitanje mladeži u osnovnim i srednjim školama i da se u toj nastavnoj osnovi odredi da je učenje jevrejskog kao živog jezika obavezno, te da se provede temeljna reforma u proučavanju istorije i vere, tako da se kod omladine razvije shvatanje istorijskog razvoja jevrejskog naroda i njegovih verskih istina.⁶⁸

Prema nastavnom planu iz jevrejske veronauke za učenike srednjih škola u Kraljevini SHS, nastava veronauke imala je opšti i poseban deo. U opštem delu se naglašava da jevrejska srednjoškolska verska nastava ima za cilj »vaspitanje školske mladeži u religiji otaca i produbljivanje ljubavi i odanosti prema uzvišenim načelima jevrejske etike i morala, da od nje postanu svesni Jevreji i jevrejske pobožnosti čestiti karakteri, rodoljubivi građani i korisni članovi društva«.

Nastava jevrejske veronauke u srednjim školama delila se u dve grupe. Prva je obuhvatala istoriju jevrejstva, obrede, ceremonije i sva moralna načela Mojsijeve veroispovedi. Druga grupa je sadržavala jevrejsku liturgiju, molitve, odlomke iz Biblije u originalu i izučavanje jevrejskog jezika kao sredstva za razumevanje ovih predmeta. Od predmeta iz prve grupe, najvažnija je bila istorija i na nju valja obratiti posebnu pažnju. Ostale predmete te grupe potrebno je koncizno uneti u predavanja iz istorije. Što se tiče predmeta iz druge grupe, jevrejski jezik je trebalo

⁶⁴ A. Alkalaj, »Život običaja«, 94.

⁶⁵ AJ Arhiv Jugoslavije (dalje: MPR) Versko odeljenje (dalje: VO), F 184.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ AJ, Ministarstvo vera (dalje: MV), 59/93.

⁶⁸ AJ, MPR, VO, F 184.

predavati po savremenoj, tzv. očiglednoj nastavi. Tako bi otpale sve poteškoće oko prevoda jevrejskih tekstova jer bi učenici, izučavajući izvestan broj jevrejskih reči i izraza, po ovom metodu lako savladali poteškoće u razumevanju jevrejskih tekstova.

U posebnom delu iznose se svi sadržaji koji se obrađuju po razredima. Tako se u I razredu u okviru istorije vrši rekapitulacija pet Mojsijevih knjiga. U II razredu se obrađuje istorija jevrejstva od Davida do propasti carstva. U III razredu se proučava istorija Jevreja u Vavilonu do razaranja Drugog hrama. U IV razredu se obrađuje istorija Jevreja od razaranja Drugog hrama do kraja epohe Gaoneta i Mesareta. U V razredu se proučava položaj Jevreja u srednjem veku do njihovog proterivanja iz Španije. U VI razredu se uči istorija Jevreja u novom veku, s posebnim osvrtom na duhovne pravce koji se javljaju u to doba. U VII razredu se vrši rekapitulacija važnijih delova jevrejske istorije i ukazuje na njihovo etičko obeležje. U VIII razredu se takođe obrađuje etika po knjizi Larusa. Ovim nastavnim planom je uz to predviđeno da se od I—VII razreda u okviru nastave jevrejskog jezika obrađuju biblijski tekstovi.⁶⁹

Prateći izveštaje o radu Sefardske opštine u Beogradu u prve tri decenije XX veka vidimo da je ona nailazila na brojne ozbiljne probleme u organizaciji verske nastave. To su bile teškoće oko popravka stare i izgradnje nove školske zgrade, oko angažovanja kvalifikovanog nastavnog osoblja, osavremenjivanja nastavnog programa, a kao najveći problem pokazala se sve veća nezainteresovanost učenika za pohađanje veronauke, koja je od druge decenije XX veka postala obavezan predmet u srednjoj školi.⁷⁰

Predsednik uprave Crkveno-školske jevrejske opštine uputio je 10. oktobra 1920. dopis ministru vera s molbom da opštini odobri da sumu od 100.000 dinara uzme iz opštinske gotovine i utroši za popravak zgrade jevrejske škole u Solunskoj ulici u kojoj je za vreme okupacije bila neprijateljska vojska, pa je zgrada u prilično lošem stanju.⁷¹ Nešto kasnije, ministar vera je odobrio opštini kredit od 100.000 dinara na račun opštinske gotovine radi opravke školske zgrade. Zatim 28. juna 1921. ministar vera odobrava SJVO da prazan plac na kom se nalazilo kupatilo, svojina Jevrejske opštine, proda i da dobijeni novac upotrebi za popravak zgrade škole.⁷² Tako je pitanje školske zgrade stavljeno u drugi plan za izvesno vreme.

Iz izveštaja Uprave Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu za 1922—23. vidi se da je opština između ostalog preuzela zadatak u vezi sa zidanjem novog Opštinskog doma. I pored popravaka, stari Mildar nije više mogao zadovoljiti sve kulturne potrebe rastuća jevrejske zajednice Beograda. Stoga je razumljivo što se ukazala potreba za podizanjem jednog novog, većeg i reprezentativnijeg

⁶⁹ Plan iz jevrejske veronauke za učenike srednjih škola u Kraljevini SHS, *Jevrejski almanah* 1927/28, Vršac 1928.

⁷⁰ Iz izveštaja Uprave Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu za 1922/23, Beograd 1924.

⁷¹ AJ, MKVJ, 59/93.

⁷² *Isto.*

zdanja u tu svrhu. Od samog početka bilo je planirano da se u ovaj novi objekat premesti i jevrejska škola Sefardske opštine. Međutim, za taj poduhvat su bila potrebna znatna materijalna sredstva kojima opština nije tada raspolagala. Dođuše, u vlasništvu opštine postojao je prazan pripremljen plac u Ulici kralja Petra za zidanje doma, raspisan je i konkurs i napravljene su idejne skice, ali glavni izvor sredstava za gradnju doma trebalo je tek pronaći. Opštinar i u svom izveštaju konstatuju da prihodi od opštinskih nekretnina nisu dovoljni, pa su rešili da za nastupajuću 1924. godinu povise školsku taksu kako bi stvorili kapital za tu svrhu. Te 1922/23. godine, škola je i dalje bila u zgradi Mildara na Jaliji, a učitelj i učiteljica za osnovce bili su David Menda i Estira Ruso, dok je srednjoškolcima predavao veronauku zemunski rabin dr Isak Alkalaj.⁷³

Zbog teškoća koje su se javljale u vezi sa organizacijom verske nastave u Jevrejskoj opštini, Glavni rabinat Kraljevine Srbije je 16. aprila 1922. uputio dopis Ministarstvu prosvete Kraljevine SHS u kome se kaže: "... Za učenike ce Mojsijeve vere u Beogradu ustanovljeno je i odvajkada se radilo tako, da se predavanje iz jevrejske veronauke čine u naročito za to određenoj zgradi na Jaliji, gde se svi učenici sakupljaju u određeno vreme. Ovakvo se praktikovalo iz tehničkih, a i ekonomskih razloga, pošto bi bilo skoro nemoguće za vreme časova hrišćanske veronauke, odvajati jevrejske učenike i predavati im u isto vreme, u samoj školi, isti predmet specijalno za njih. Ali pri tom držanju časova veronauke u zasebnoj zgradi mi nailazimo na ogromne teškoće i na smetnje koje bi se dale otkloniti, ako bi se od strane nastavnčkog kadra pokazala veća predusretljivost za versku nastavu naše dece. Upućeni da svojoj deci damo versku obuku u časovima kada su ona oslobođena svake nastave u školama, pojedini nastavnici i nastavnice zadržavaju decu i duže posle predavanja, ili ih kažnjavaju da kaznu izdrže baš u tim slobodnim časovima. Na taj način ceo raspored rada iz veronauke ne može da se ostvari, gubi se disciplina i deca se navikavaju da izostanke pravdaju radom i časovima u osnovnoj školi. Dešava se i da iz dva odeljenja istog razreda jedna deca izlaze u 10, a druga u 11. časova pre podne, što je opet smetnja za časove veronauke.

Iz svih tih pobrojanih razloga Glavnom rabinu je čast zamoliti Ministarstvo prosvete:

1. Da učini da svi učenici Mojsijeve vere odmah po svršenom času, bez zadržavanja, izlaze iz škole, kako bi stigli na čas veronauke i da im se to naredi kao dužnost.
2. Da sva odeljenja istog razreda izlaze u isto vreme, kako bi učenici Mojsijeve vere iz istog razloga stigli na čas, pošto zajedno slušaju veronauku.
3. Kako je ocena iz veronauke obavezna kao i druge ocene, da se uvek službeno traži i ocena iz veronauke od naše dece...⁷⁴

⁷³ Izveštaj Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu za 1922/23, Beograd 1924.

⁷⁴ AJ, MPS, Osnovna nastava (dalje: ON), 142.

Povodom ove predstavlke Glavnog rabinata, školski nadzornik za grad Beograd izvršio je pregled u vezi sa verskom nastavom u postojećim školama i utvrdio da nastavnici na vreme puštaju učenike Mojsijeve veroispovesti po svršetku redovne nastave i da ih upućuju na časove njihove veronauke, ali nisu u mogućnosti da dalje kontrolišu ove učenike jer bi to značilo posvetiti se samo njima na štetu ostalih učenika. Po mišljenju glavnog nadzornika, takva kontrola nesumnjivo spada u delokrug Rabinata ili dačkih roditelja. Takođe je utvrđeno da se deci Mojsijeve veroispovesti predaje veronauka 3—4 puta nedeljno sa po dva uzastopna časa, čime se remeti nastavni plan koji za veronauku predviđa svega dva, a ne 6—8 časova nedeljno za jedan razred. Zbog toga školski nadzornik moli Ministarstvo prosvete da raspisom reguliše pitanje o predavanju i broju časova veronauke, pojednako za sve priznate veroispovesti.⁷⁵

Stanje u jevrejskoj školi nije se bitno izmenilo ni tokom 1924—1926. Problemi kao što su daci, učitelji, školske zgrade i redovnost pohađanja nastave, i dalje su zadavali brige opštinarima. Gradnja Jevrejskog doma je bila neizvesna zbog nedostatka finansijskih sredstava, pa je opština podvrgla staru školsku zgradu opsežnim popravcima. Prvi put je sastavljen i Školski odbor u čiji su sastav pored predstavnika opštinske uprave i celokupnog nastavnog osoblja ušli i dački roditelji i istaknuti jevrejski kulturni radnici. Sačinjeni su i nov nastavni plan i školski pravilnik.⁷⁶

Međutim, glavni problem koji je mučio Školski odbor bila je sve veća nezainteresovanost za pohađanje časova veronauke. Prema izveštaju Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu postojala su dva osnovna razloga za to. Prvi je taj što je školska zgrada dosta udaljena od stanova velikog broja jevrejskih porodica. Put od pojedinih škola do škole u Solunskoj ulici, pored toga što sadrži »izlišnu dangubu« spojen je i sa drugim nepodobnostima pedagoške i zdravstvene prirode. Deca su u tom međuvremenu ostavljena sama sebi na ulici i bez ikakvog nadzora. Za prelaz i najkraćeg rastojanja između Dorćolske osnovne škole i Solunske ulice potrebno im je najmanje pola sata, a od škole do Saborne crkve i ceo sat. Sem toga, terati decu da po svakakvoj nepogodi, po kiši, magli, vetru, ostaju tako dugo na ulici znači dovesti u neposrednu opasnost njihovo nežno zdravlje.⁷⁷ Drugi razlog se odnosi na nedostatak volje samih dačkih roditelja da svoju decu primoraju na pohađanje časova veronauke.

Da bi se rešili postojeći problemi, Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine uputila je ministru vera predstavku s molbom da odobri i izda potrebno naređenje da se nastava jevrejske veronauke vrši u učionicama državnih osnovnih škola. U tom pogledu bi došle u obzir škola u dorćolskom kraju i kod Saborne crkve jer u njima ima najviše jevrejske dece. Njihov broj je bio minimalan u drugim školama, pa bi se za tu decu mogla odrediti škola kod Cvetnog trga kao na sre-

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Izveštaj o radu Uprave Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu od 11. juna 1924. do 27. juna 1926. Beograd 1926.

⁷⁷ AJ, MVKJ 59/93.

dokraći. Učitelje za veronauku bi plaćala Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine, a raspored časova utvrdili bi upravitelji dotičnih škola u sporazumu sa ovlašćenim predstavnikom ove Uprave.⁷⁸

Od 1926. pa nadalje, u izveštajima o radu jevrejskih škola ima nešto više optimizma. Nakon nekoliko godina odlaganja i neizvesnosti, 1927. je položen kamen-temeljac za novi Opštinski dom, koji je svečano osvećen u aprilu 1929. godine.⁷⁹ Na prvom spratu zgrade nalazile su se učionice za jevrejsku školu. Premeštanjem jevrejske škole u novu zgradu je konačno rešeno pitanje koje je dugo zadavalo brigu opštinskom rukovodstvu. Godine 1929. angažovan je i novi nastavnik za učelnike osnovnih škola — Eli Barzelaj. Srednjoškolicima je časove veronauke držao zemunski rabin dr Hinko Urbah do svog odlaska na drugo radno mesto, a onda ga je zamenio vrhovni rabin dr Isak Alkalaj.⁸⁰ Njihovom nastavom je već bila data osnova za nov način rada i za savremeni pravac u predavanjima jevrejske veronauke. Sa njihovim dolaskom počeli su se primenjivati i pedagoška načela i metodi. Međutim, ipak se osećala potreba za povećanjem nastavnog kadra, pre svega za predavanje veronauke u srednjim školama. Radi zadovoljenja ove neodložne potrebe, Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine je 1929. angažovala profesora istorije Solomona Kalderona za nastavnika veronauke u srednjim školama. Istoričar po struci, sa univerzitetskim kvalifikacijama i potrebnom pedagoškom spremom, prof. Kalderon je ispunio veliku prazninu koja je postojala u pogledu obavljanja jevrejske veronauke u gimnazijama. U cilju popunjavanja nastavnog kadra i radi što bolje i uspešnije organizacije verske nastave, Uprava je početkom školske 1931. godine angažovala i dra Judu Levija, apsolvanta Visoke škole za jevrejske nauke u Berlinu i doktora filozofije Zagrebačkog fakulteta za nastavnike.⁸¹

Iz pravilnika o radu Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu za 1929. godinu vidi se da je jevrejska škola bila u administraciji Školskog odbora, direktora i nastavnika škole. Školski odbor, u kome su pored četiri člana Uprave i nekoliko članova Opštinskog odbora bili još i predstavnici iz građanstva, bavio se mnogobrojnim pitanjima u vezi sa nastavom veronauke. Na čelu školske uprave nalazio se rabin sa kojim je Školski odbor u punoj saglasnosti raspravljao i rešavao sva pitanja u vezi sa nastavom veronauke i radom škole. Školski odbor se takođe bavio izmenama školskog Pravilnika kojim su regulisani uprava i organizacija verske nastave. Iz ovog Pravilnika se vidi i to da su učitelji spadali u verske službenike opštine. Postavljala ih je opštinska uprava na godinu dana, a ugovor se mogao i produžiti nakon isteka tog roka. Kao i svi ostali verski službenici bili su podređeni vrhovnom rabinu. Raznim paragrafima određene su im i dužnosti i obaveze u pogledu ponašanja i radne discipline, kao i prava na platu, godišnji odmor i penziju. Tih 20-ih godina je rad škole podminivan iz Glavnog opštinskog poreza.⁸²

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Izveštaj Uprave Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu od 10. juna do 20. maja 1932. Beograd 1932.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² Pravila Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu za 1929. Beograd 1929.

Od trenutka kad je jevrejska škola premeštena u nove prostorije, opšti uslovi za rad su se poboljšali i broj učenika koji redovno pohađaju časove veronauke rastao je iz godine u godinu. Za ovo su posebno bili zaslužni članovi Školskog odbora koji su se veoma trudili da jevrejska verska nastava obuhvati što je moguće više učenika osnovnih i srednjih škola. To nije bio lak posao s obzirom na to da je Beograd 30-ih godina XX veka imao 17 osnovnih škola, četiri muške i četiri ženske gimnazije, jednu realku, a u svim tim školama bilo je i jevrejskih učenika.⁸³ Trebalo je uskladiti časove veronauke sa ostalim časovima u državnim školama. Trebalo je isto tako voditi računa i o željama roditelja da časovi veronauke za manju decu ne budu suviše kasno kako bi se ona, naročito zimi, na vreme vraćala kući. U tom pogledu su učenici dveju centralnih osnovnih škola, na Dorćolu i kod Saborne crkve, bili u povoljnijem položaju jer su bili koncentrisani u velikom broju u neposrednoj blizini Opštinskog doma u kome je bila smeštena škola. Problem je bio sa učenicima sa periferije koji su činili gotovo četvrtinu jevrejskih učenika.

Još te 1929. godine je više od 40 posto učenika osnovaca neuredno pohađalo veronauku, a gotovo 15 posto nije uopšte dolazilo u školu. S tim u vezi su uspostavljeni čvrsti kontakti između jevrejske škole i đачkih roditelja kako bi bilo kontrolisano redovno pohađanje časova veronauke svakog učenika. Uvedene su i neke novine, na primer da se mališanima koji pohađaju I i II razred osnovne škole drže časovi veronauke u njihovim školama, a to je isto učinjeno i sa učenicima sa periferije, gde su stvorena tri centra: u školi na Đermu, Istočnom Vračaru i Paliluli u koja su učitelji iz jevrejske škole odlazili i držali časove veronauke jedanput nedeljno.⁸⁴

pozitivni rezultati ovog poduhvata su se ubrzo pokazali, pa su opštinarci u svom izveštaju za 1932. godinu s ponosom naveli da broj učenika koji neredovno pohađaju nastavu veronauke iznosi samo 8 posto, što je po njihovom shvatanju normalan minimum. Inače broj učenika osnovne jevrejske škole se kretao ovako:

godina	iz škole kod Saborne crkve i na Dorćolu	iz ostalih škola sa periferije	svoga
1930.	275	133	408
1931.	317	109	426
1932.	285	184	469 ⁸⁵

Nastava veronauke u gimnaziji nije po prirodi stvari predstavljala takav problem kao osnovna nastava. Ukupan broj učenika veronauke u srednjim školama iznosi 218, od kojih 125 učenika i 93 učenice.⁸⁶

⁸³ Izveštaj Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu od 10. juna 1929. do 20. maja 1932, Beograd 1932.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

U pogledu sistema nastave jevrejske veronauke, Uprava Crkveno-školske jevrejske opštine se starala da ona i dalje bude usavršavana na savremenoj osnovi i u skladu s verskim i nacionalnim zahtevima. Stoga je uprava posvetila posebnu pažnju učenju hebrejskog jezika. Pored istorije kao glavnog predmeta, nastava veronauke je obuhvatala i učenja o obredima i praznicima, te poznavanje molitva i sinagogalne liturgije. Nastava veronauke se osavremenjuje i tako što se nastoji da se očiglednom nastavom izlože događaji iz jevrejske prošlosti i istorije. U tu svrhu su se nastavnici služili raznim slikama, biblijskim ilustracijama i slikama iz jevrejskih leksikona.

Dok su nastavni program iz veronauke ranije sastavljali Školski odbor i direktor škole, Ministarstvo prosvete je u avgustu 1930. odobrilo program koji je izradio Rabinski sinod za učenike osnovnih i srednjih škola.⁸⁷

Za izvođenje nastave su posebnu važnost imali školski udžbenici. Na sednicama Školskog odbora raspravljano je i o udžbenicima, prevodenju molitvenika na državni jezik, sastavljanju hebrejskog rečnika za potrebe učenika, osnivanju dačke knjižnice.

U izvođenju nastave postojale su velike poteškoće interne prirode, pre svega velika brojna opterećenost pojedinih razreda, tako da su učionice u Opštinskom domu bile nedovoljne da prime po 70 i 80 učenika. S druge strane, neredovno posećivanje časova izazvalo je veliku razliku u znanju kod učenika istog razreda, što je ometalo napredak u učenju. Zbog toga se početkom 1931. pristupilo osnivanju paralelnih razreda, čime je broj učenika u pojedinim razredima bio sveden na 30—40, što je omogućavalo sistematskiji rad. Za slabije učenike I i II razreda osnovne škole održavan je i treći čas veronauke. Ta razlika u znanju je naročito bila izražena kod učenika sa periferije.⁸⁸

U izvođenju školskog programa, uprava je osetila potrebu za što tešnjim kontaktom između škole i dačkih roditelja. Inicijativu za roditeljske sastanke dao je sam Školski odbor jer je bilo jasno da se bez pomoći dačkih roditelja nisu mogle sanirati tadašnje školske prilike. Još 1929. i 1930. moglo se konstatovati da neredno pohađanje ili izostajanje sa časova veronauke dolazi i usled toga što dački roditelji nisu bili svesni značaja jevrejske veronauke. Ona je smatrana za nešto zastarelo i nesavremeno, kao beznačajan i sporedan predmet u poređenju sa ostalim predmetima u državnoj školi. S druge strane, dački roditelji su činili i izvesne zamerke u pogledu broja časova, preopterećenosti dece, polaganja ispita i sl. Stoga je u školskoj 1931/32. godini održan prvi roditeljski sastanak na kome su izmenjena mišljenja između roditelja i članova Školskog odbora i nastavnika. Na sastanku je postavljeno više zahteva, od kojih se posebno ističu: svedenje broja časova sa četini na tri ili dva, smanjenje velike opterećenosti učenika, pogodnija predavanja jevrejskog jezika. Pored toga je govoreno i o načelnim pitanjima, o versko-moralnom vaspitanju omladine, o potrebi hebreizacije i slično. Odmah posle toga je broj časova sveden na tri časa nedeljno, a učinjene

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto.

su i olakšice u nastavnom programu. Bio je sazvan još jedan roditeljski sastanak u osnovnoj školi na Smederevskom dermu radi rešavanja problema u vezi s po-
hadanjem verske nastave učenika ovog kraja. Određeni su posebni časovi za de-
cu (tog dela grada jednom nedeljno u hramu kralja Aleksandra pošto su neki đaci
usled nedostatka učionica imali svega jedan čas nedeljno. Ustanovljeni su i po-
sebni kartoni s kovertama preko kojih su đacki roditelji obaveštavani o uspehu
i vladanju učenika.⁸⁹

Što se tiče ocenjivanja učenika osnovnih škola iz veronauke, uspeh je na kraju
polugodišta školske 1931/32. godine bio sledeći: odličnih 57, vrlo dobrih 145,
dobrih 132, slabih 25; ostali učenici su bili neocenjeni. Kod učenika srednjih ško-
la, uspeh je bio sledeći: odličnih 27, vrlo dobrih 94, dobrih 108, slabih 7, neoce-
njenih 8. Vladanje učenika je bilo vrlo dobro; izuzetak su činila petorica učenika
Dunavske osnovne škole koji su imali slabu ocenu iz vladanja.⁹⁰ Iz tabele se vidi
da je ocenjivanje bilo prilično strogo kako bi se pribavio autoritet jevrejskoj ško-
li, što je uvek bio glavni zadatak ove uprave.

Uvedena je i jedna novina u nastavi veronauke: održavana je posebna služba u
hramu za učenike kako bi se oni upoznali s tokom bogoslužjenja, a uz to se teži-
lo da đaci nauče čitati molitve na hebrejskom jeziku. Kao novina su usledile i
školske priredbe za verske praznike Hanuka, Purim, Lag Bacmer, kao i pisanje
tekstova u vezi sa tim praznicima, uz dodelu nagrada za najbolji rad s oltjem da
se kod učenika razvije ljubav za jevrejsku tradiciju i običaje.

Zahvaljujući naporima tadašnje opštinske uprave na polju verske nastave, jevrejska
škola je uspeła da prevaziđe tadašnje poteškoće koje su je pritiskale, da po-
digne svoj ugled i autoritet koji je nekad imala. Međutim, često se dešavalo da
učenici narodnih, srednjih, i srednjih stručnih škola ne ispunjavaju verske duž-
nosti onako kako je propisano pravilima o njihovom vršenju i ne posećuju bogo-
molje. Stoga je u Službenom listu Saveza jevrejskih veroispovednih opština Kra-
ljevine Jugoslavije od 15. decembra 1936. obnarodovano rešenje ministra pro-
svete kojim se na osnovu 10. člana Zakona o verskoj nastavi naređuje svim direk-
torima srednjih škola, srednjih stručnih i narodnih škola da vode računa o tome
da se učenici pridržavaju pravila o vršenju verskih dužnosti. Prema tim pravili-
ma, jevrejski učenici narodnih škola oslobođeni su nastave subotom od 10—12
časova da bi za to vreme mogli otići na bogoslužjenje u hramu. Učenici su ta-
kođe subotom bili oslobođeni pisanja, crtanja i ručnog rada. Ovim pravilima je
predviđeno da se u školi koju pohađa bar 60 posto ili više učenika jedne vero-
ispovesti prihvataju praznici te veroispovesti kao opšti školski praznici za celu
školu bez obzira na pojedine razrede ili paralelna odeljenja. Veroispovesti koje su
u školi zastupljene ispod 60 posto praznuju samo svoje praznike. U dane kad
više od petine učenika ne dođe u školu nije bilo dopušteno da se ostalim uče-
nicima zadaju školski zadaci i predaje novo gradivo. Učenicima koji izostanu iz
škole zbog propisanih verskih praznika ne beleže se izostanci.⁹¹ Kad je 1919.

⁸⁹ Isto.⁹⁰ Isto.⁹¹ Službeni list Saveza jevrejskih veroispovednih opština KJ, 15. 1936.

godine na kongresu u Osijeku osnovan Savez jevrejskih veroispovednih opština, on je na sebe preuzeo brigu oko jevrejske verske nastave u svim opštinama u zemlji.⁹² U toku druge decenije XX veka, ta briga se uglavnom svodila na obezbeđenje udžbenika za jevrejsku veronauku i štampanje knjiga.

Savez je 1939. uveo i inspekciju verske nastave, što je obrazloženo time da je zapaženo kako se veronauka predaje bez jednoobraznog sistema, često bez odgovarajućih udžbenika i odgovarajućeg kvalifikovanog osoblja.⁹³ Inspekciju verske nastave svake školske godine u 11 polugodištu vršili su rabini i jevrejski javni radnici prema instrukciji Ministarstva prosvete. Tom prilikom je osobita pažnja posvećivana organizaciji i kvalitetu verske nastave i uspehu učenika u pojedinim predmetima (naročito u savladivanju hebrejskog jezika). Posebno je ocenjivan rad svakog učitelja, a osobita pažnja je posvećivana udžbenicima veronauke.

Zahvaljujući svim tim činjenicama, verska nastava u Jevrejskoj veroispovednoj opštini je tekla sasvim uredno i učenici su pokazali dosta dobar uspeh. Tako su u školskoj 1938/39. godini pokazali sledeći uspeh iz veronauke: od 365 učenika osnovnih škola, 135 su pokazali odličan uspeh, 121 vrlo dobar, 105 dobar, a samo šest učenika slab uspeh. Srednja ocena kod učenika srednjih škola bila je 3,9 za opšti uspeh.⁹⁴

ZENSKA RADENIČKA ŠKOLA JEVREJSKOG ŽENSKOG DRUŠTVA

Prve ideje i inicijativu za otvaranje Ženske radeničke škole, kasnije Ženske znanstvene škole, potekle su iz okrilja Jevrejskog ženskog društva koje je osnovano 1874. i tada bilo prvo žensko društvo osnovano u Srbiji.⁹⁵ Ideja o osnivanju škole potekla je u Jevrejskom ženskom društvu još početkom XX veka, ali je ceo interni rad društva došao u drugi plan zbog balkanskih ratova i I svetskog rata, pa je težište rada društva bilo u organizovanju pomoći srpskoj vojsci na ratištima. Međutim, posle oslobođenja kad je Društvo obnovilo svoj rad, ponovo je istaknuta ideja o osnivanju Ženske radeničke škole. Tako je 30. aprila 1919. održana vanredna skupština Jevrejskog ženskog društva u sali »Oneg Šabata« i u iznetom programu je na prvom mestu bilo otvaranje Ženske radeničke škole.⁹⁶

Za osnivanje Radeničke škole učinjene su sve prethodne pripreme. Posredovanjem dra Isaka Aikalaaja, glavnog rabina, i Jevrejskog ženskog društva, škola je od Američke misije dobila deset šivaćih mašina i materijal za šivenje. Direkcija

⁹² I. Slang, nav. delo, 121.

⁹³ Izveštaj Glavnog odbora Saveza jevrejskih veroispovednih opština KJ za VII kongres 23. i 24. aprila 1939. Beograd, 1939.

⁹⁴ S. Kalderon, S. »Uspeh naše omladine u školskoj 1938/39 godini«, *Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine za 1939*, Beograd 1939.

⁹⁵ *Jevrejsko žensko društvo u Beogradu na dan 50-togodišnjice od osnivanja*, Beograd 1924, 7.

⁹⁶ Isto, 19.

plana dala je za školu potreban materijal, a Jevrejska opština besplatan stan. Od Ministarstva trgovine i industrije dobijeno je 3.000 dinara, a od Jevrejske opštine 1.000 dinara kao pomoć.⁹⁷

Na predlog Regine Albala osnovan je i Fond radeničke škole.⁹⁸ Otvaranjem škole bila je zadovoljena preka potreba celog dunavskog kraja za obrazovanjem ženske dece, jer mnogobrojna deca iz tog kraja nisu zbog velike udaljenosti imala mogućnost da pohađaju Radeničku školu Jevrejskog ženskog društva, niti je ta škola kao jedina u Beogradu u to vreme mogla primiti žensku decu iz svih krajeva grada.⁹⁹ Pored toga su neposredni razlozi za osnivanje takve škole bili i činjenica da je uprava Jevrejskog ženskog društva, prateći razvoj jevrejske ženske dece, utvrdila da su ona u najkritičnijim godinama ostajala bez nadzora, pouke i saveta. Škola je počela da radi 1. oktobra 1919. godine. Njen osnovni cilj je bio da devojkama iz siromašnih porodica omogući dalje školovanje po završetku osnovne škole. Škola se nalazila u Solunskoj ulici br. 22, u zgradi koju je opština besplatno ustupila. Najveći broj učenica bile su Jevrejke, ali je upis bio slobodan i za druge veroispovesti, pa je u školi bilo dosta učenica pravoslavne i katoličke vere.

U početku je školu izdržavalo Jevrejsko žensko društvo i postavilo plaćenu nastavnicu za praktični deo nastave (krojenje, šivenje i vez), dok su predmete kao što su srpski jezik, istorija, veronauka i drugi predavale članice Jevrejskog ženskog društva.¹⁰⁰ Kasnije je škola radila pod nadzorom Ministarstva prosvete koje je postavilo kvalifikovano nastavno osoblje i za praktičnu i za predmetnu nastavu.¹⁰¹ Iz izveštaja Jevrejskog ženskog društva upućenog Ministarstvu trgovine i industrije 14. juna 1920. vidi se da je škola te godine imala samo jedan razred sa 16 učenica. Teoriju rada i praktični rad predavala je stručna nastavnica Desanka Mačoparac, koju je postavilo Ministarstvo prosvete. Njena plata je bila 300 dinara mesečno, a rad joj je isplaćivan iz kredita dobijenog od Ministarstva trgovine i industrije. Ostale predmete predavale su članice Društva: srpski jezik Jelena de Majo, predstavnica Društva, veronauku Ruža Levi, a račun Hermina Melamed.¹⁰² Prvi ispit u Radeničkoj školi održan je 29. jula 1920. Od strane Jevrejskog ženskog društva prisustvovala je nastavnica Julijana Vitorović, a od strane Crkveno-školske jevrejske opštine su bili Rafajlo Finci i Solomon de Majo. Učenice su pokazale odličan uspeh, a prisutni predstavnici su izrazili veliko zadovoljstvo zbog postignutog uspeha.¹⁰³

Rad u Radeničkoj školi razvijao se postupno, pa je svake godine otvaran po jedan razred više. Tako su u septembru 1920, u prvi razred bile upisane 22 učenice, a u drugi 14 učenica; škola je 1921. dobila i treći razred. U I razred bilo je

⁹⁷ AJ, Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije (dalje: MTIKJ), 1676/2736.

⁹⁸ *Jevrejsko žensko društvo na dan 50-togodišnjice od osnivanja*, 20.

⁹⁹ AJ, MTIKJ, 1676/2736.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Isto.

upisano 18 učenica, u II razred 14, u III razred 8 učenica.¹⁰⁴ Te školske 1921/22. godine postavljene su i dve stručne nastavnice, Ljubica Popović i Miševa Mirković. Pored srpskog jezika, računa i veronauke, u školi su predavani i istorija i zemljopis. Honorarni nastavnici bili su Mari Levi, svršena učenica Muzičke škole koja je predavala pevanje, a plaćalo joj je Jevrejsko žensko društvo 20 dinara po času, zatim Vojka de Majo koja je predavala gimnastiku, te Šabetaj Đain koji je predavao veronauku i kome je takođe plaćalo Jevrejsko žensko društvo 20 dinara po času. Ispit za tu školsku godinu održan je 23. juna u prisustvu Jelene Marković, inspektora ženskih zanatskih škola.¹⁰⁵

Prema izveštaju od 28. septembra 1922, škola je školske 1922/23. godine imala tri razreda i jednu produžnu godinu. U I razred bilo je upisano 15 učenica, u II razred 12, u III razred 7, a u I razred produžne škole upisane su četiri učenice. Prema izveštaju Jelene Marković podnetom Ministarstvu trgovine i industrije, ispit za školsku 1922/23. godinu održan je 23. juna 1922, a ispit su polagale iz I razreda 22 učenice, iz II razreda 9 učenica, iz III razreda 7 učenica, a iz IV razreda (odnosno I produžnog razreda) pet učenica, dakle ukupno 43 učenice.¹⁰⁶ Sve učenice su pokazale odličan uspeh, a na kraju ispita bili su organizovani izložba njihovih radova i kulturno-umetnički program koji su pripremile učenice.¹⁰⁷

Školske 1923/24. godine, Ženska zanatska škola je dobila i II produžni razred, pa je te godine bilo upisano: u I razred 12 učenica, u II razred 17, u III razred 10, u IV razred (I produžni) 6 učenica, u V razred (II produžni) takođe 6 učenica (ukupno 51 učenica). Ispit iz predmetne nastave održan je 14. juna, a iz teorije rada 25. juna 1921. godine.¹⁰⁸ Prema ispitnom izveštaju od 16. juna 1926 (ispitni izveštaj za školsku 1924/25. godinu nije sačuvan), te školske godine je u I razred bilo upisano 12 učenica, a ispit je polagalo 9, u II razred upisano je 6 učenica, a ispit su polagale tri učenice, u III razred bile su upisane četiri učenice, ispit su polagale tri učenice, u IV razred upisano je šest učenica i sve su polagale ispit, a u V razred bile su upisane dve učenice i obe su polagale ispit. Učenice su pokazale odličan uspeh. Tada je učiteljica u Nižoj zanatskoj školi bila Ljubica Popović, a u produžnoj Zanatskoj školi Anka Ivetić.¹⁰⁹

Školske 1926/27. godine, u I razred je bilo upisano 10 učenica, u II razred 7, u III razred tri, u IV razred dve, u V razred pet učenica. Ispit koji je održan 23. juna 1927. polagalo je 25 učenica (10 iz I razreda, šest iz II, tri iz III, dve iz IV i četiri iz V razreda).¹¹⁰

¹⁰⁴ Isto. U izveštaju Jevrejskog ženskog društva upućenog Ministarstvu trgovine i industrije 1922, prvi put se pominje naziv Ženska zanatska škola.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Kako je prema izveštaju Crkveno-školske jevrejske opštine Ministarstvo trgovine i industrije od 28. septembra 1922, u školu bilo upisano ukupno 38 učenica, a ispit su prema izveštaju Jelene Marković polagala 43 učenice, verovatno je da se tokom godine još nekoliko učenica upisalo u ovu školu.

¹⁰⁷ AJ, MTKJ, 1876/2736.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Isto.

U izveštaju Ministarstvu trgovine i industrije o stanju u ženskoj školi Jevrejskog ženskog društva za školsku 1927/28, upravnica Ženske zanatske škole navodi da za školsku 1927/28. godinu postoji jedino dnevnik nastavnice Branke Miletić. Iz njega se vidi da je škola imala ukupno 34 učenica: 10 u I razredu, 12 u II, 7 u III razredu, dve u IV i tri u V razredu. Tada su u školi bile tri redovne nastavnice: za praktični rad i teoriju rada Ljubica Popović, a za predmete iz opšteg obrazovanja Branika Miletić i Mitica Ilić.

Učenice su u Nižoj zanatskoj školi učile srpski jezik, račun, srpsku istoriju, zemljopis, gimnastiku i pisanje, a u produžnoj Zanatskoj školi imale su predavanja iz domaćeg gazdinstva, poznavanja čoveka i jestastvenice.

Školske 1928/29. godine, školu su pohađale 33 učenice: 9 u I razredu, 11 u II, šest u III, pet učenica u IV i dve u V razredu. Pored predmeta opšteg obrazovanja (nauka hrišćanska, srpski jezik, račun, srpska istorija, zemljopis), u I i II razredu su predavani i predmeti iz praktične nastave (ženski ručni rad, teorija i vrednoća), a u III, IV i V bili su predmeti poznavanje robe i domaće gazdinstvo.¹¹¹

U dnevniku Ženske zanatske škole za školsku 1927/28. i 1928/29. godinu, pored spiska predmeta, učenica i ocena iz pojedinih predmeta vođena je i evidencija o posećivanju časova. Iz nje se vidi da je priličan broj učenica neredovno pohađao školu, a neke su zbog bolesti ili iz drugih razloga napuštale školu, pa se broj učenica smanjivao.

Zanatska škola Jevrejskog ženskog društva prelazi 1929. godine u II oblasnu nižu i produžnu Žensku zanatsku školu zato što je Jevrejsko žensko društvo izjavilo da ne može dalje izdržavati školu.¹¹²

JEVREJSKO ŠKOLSTVO ZA VREME PROFAŠISTIČKE POLITIKE VLADE CVETKOVIĆ—MAČEK

Hitlerov dolazak na vlast i u Austriji imao je za posledicu profašističku orijentaciju politike u Jugoslaviji koju su sprovodili Stojadinović, Cvetković i Maček. Kao posledica takve profašističke orijentacije politike, jevrejska zajednica Beograda je početkom školske 1939/40. godine bila neprijatno iznenađena narednjem ondašnjem ministru prosvete dra Korošeca kojim se jevrejskoj deci onemogućava upis u I razred srednjih škola. Uprkos mnogim intervencijama i naporima koje je uložio Savez jevrejskih veroispovednih opština da spreči pretvaranje beogradskih Jevreja u građane drugog reda, već u oktobru 1940. stupile su na snagu protivjevrejske mere, među kojima i čuveni »numerus clausus« za jevrejske učenike. Ministarski savet je propisao »Uredbu o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univer-

¹¹¹ Istorijski arhiv Beograda (dalje: IAB), Ženska zanatska škola Jevrejskog ženskog društva u Beogradu. Inv. br. XIV/1.

¹¹² AJ, MTIKJ 1876/2736.

zitetu, visokih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola» po kojoj se u navedene škole može upisivati samo ograničen broj jevrejskih učenika. Broj je određen tako da u odnosu na ostale učenike bude u istoj srazmeri u kojoj se nalazi broj građana jevrejskog porekla u odnosu na ostale građane Jugoslavije. Stranci jevrejskog porekla se takođe nisu mogli upisivati na univerzitete i ostale škole.¹¹³

Pogodena ovim merama, jevrejska zajednica Beograda je pokušala da reši to pitanje sopstvenim snagama. Kako je u to vreme bilo dosta učenika stasalih za upis u I razred srednje škole, doneto je rešenje da se bar njima omogući dalje školovanje otvaranjem nekoliko odeljenja gimnazije u već postojećoj jevrejskoj školi, u kojoj su se inače okupljali učenici beogradskih gimnazija i stručnih škola na časove jevrejske istorije i hebrejskog jezika.¹¹⁴ Jevrejsku istoriju je predavao prof. Solomon Kalderon, a hebrejski jezik Juda Levi. Školske 1940/41. godine, ovu školu je pohađalo 70 učenika, od kojih su polovina bili učenici I razreda, a ostali II i III razreda.¹¹⁵ Broj učenika koji su pohađali II i III razred bio je mali zato što se »numerus clausus« tada odnosio samo na učenike I razreda, da bi se kasnije proširio i na više razrede. Jevrejski učenici su mogli da se te godine upišu u II razred i više razrede državnih škola.

Nastava u jevrejskoj gimnaziji organizovana je po uzoru na državne gimnazije. Obuhvatala je iste predmete, a pored već postojećih profesora Solomona Kalderona i dra Jude Levija angažovani su i novi nastavnici koji su istovremeno predavali u državnim školama, na primer Trifun Đukić, nastavnik srpskog jezika. Na čelu škole bio je tada direktor Trgovačke akademije Ivan Kon. U školi je inače tada radilo 9 profesora, od kojih trojica Jevreja.¹¹⁶ Materijalne izdatke oko održavanja škole podmirivale su obe jevrejske opštine zajedno, dok su roditelji plaćali minimalnu školarinu u zavisnosti od imovnog stanja. Nastava je u početku održavana u prostorijama aškenaskog hrama u Kosmajskoj ulici br. 19, a kasnije u učionicama jevrejske škole.¹¹⁷

Jevrejska gimnazija je radila još nepunu godinu, a onda se ugasila izbijanjem II svetskog rata i događajima koji su usledili.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA O JEVREJSKIM ŠKOLAMA

Imajući u vidu sve teškoće na koje je jevrejski narod naišao naseljavajući prostore daleko od svoje postojbine, kao i realnu sliku o mreži jevrejskih škola u XIX i XX veku i njihovoj delatnosti, stiče se utisak da su te jevrejske škole zaista odigrale veliku ulogu u životu Jevreja time što su doprinele očuvanju jezika, kul-

¹¹³ A. J. MPS, gov. 63 72/204.

¹¹⁴ S. Kalderon, »Jevrejska gimnazija u Beogradu«, *Jevrejski almanah 1954, Beograd 1954*, 150.

¹¹⁵ Isto, 152.

¹¹⁶ Isto, 151.

¹¹⁷ I. Šlang, *nav. delo*, 126.

ture, običaja i religije, podizanju opšteg obrazovnog nivoa Jevreja, a sve to u posebnim okolnostima, onda kad su Jevreji činili samo mali deo stanovništva među ostalim narodima koji su naseljavali Beograd.

Jevrejski narod se uvek trudio da se upravlja prema okolnostima i prilikama u kojima živi i prema njima organizuje sopstveni život. Tako je bilo i sa Jevrejima koji su živeli u Beogradu. Njihove prosvetne prilike i život njihovih škola išao je uvek ukorak sa prosvetnim prilikama u Srbiji. Svaka promena, reforma u oblasti prosvete, novi prosvetni zakon ili novootvorena škola u Srbiji imali su, nakon dužeg ili kraćeg vremena, odjek i u prosvetnom životu jevrejske zajednice. Brojne činjenice govore u prilog tome. Jedna od njih je na primer podatak da su Jevreji od svih stranih podanika bili prvi koji su po povratku u Miloševu Srbiju posle II srpskog ustanka, 1818. osnovali svoju školu. Kasnije, sledeći primer Srbije, samo nekoliko godina nakon ustanovljavanja Glavnog školskog fonda (1841). Jevreji su osnovali sopstveni školski fond i time pomogli rad jevrejske škole. Pored toga što je pomogao rad jevrejske škole, školski fond je bio osnovan i sa ciljem da se jevrejskoj deci omogući učenje srpskog jezika. U početku je nastavni jezik u jevrejskim školama bio ladino (špansko-jevrejski). Udžbenici su takođe bili štampani na ladinu i na hebrejskom. Međutim, sve vreme se osećala snažna potreba da se kao nastavni jezik uvede srpski jezik, a da pri tom jevrejska deca i dalje uče hebrejski. Iz toga se vidi da su Jevreji i kroz prosvetnu politiku pokušavali da se potpuno ukllope u postojeći sistem, ali da pri tom očuvaju osobenosti vezane za jevrejsku tradiciju, religiju i jezik. U tom pogledu je veliki značaj imalo otvaranje Društvene škole za izobražavanje srpsko-jevrejske omladine, čiji je osnovni cilj bio da se jevrejskim učenicima omogući da što temeljnije nauče srpski jezik.

Mildar je u vreme kad je osnovan (1863) bio veoma važan za dalji razvoj jevrejskog školstva jer je do podizanja Opštinskog doma (1929) bio jedina zgrada za školu Sefardske opštine. Međutim, u pogledu nastavnog sadržaja koji se u vreme osnivanja Mildara ostvarivao u njemu, ova škola je ubrzo počela bivati kritikovana zbog konzervativizma, zastarelosti nastavnog programa, preneglašavanja verskog obeležja nastave, kao i zbog nastavnog jezika koji je u Mildaru bio ladino. Zbog svega toga je bila neminovna reorganizacija u jevrejskom školstvu, pa je jevrejska zajednica činila sve da se i njene škole što pre uredi »po obrascu« srpskih i da ih što pre uključe u sistem državnih škola. U tom nastojanju, Jevrejska opština je nekoliko godina posle donošenja »Naredbe za osnovne srpske ženske škole« (1860) osnovala 1864. i jevrejsku žensku osnovnu školu na Jaliji. Nema sumnje da je njeno otvaranje za jevrejsku žensku decu imalo ogroman značaj ne samo za napredak jevrejskog školstva nego i za promene u shvatanjima o ženi, o potrebi da se žena obrazuje i o ulozi žene u društvenom i kulturnom životu zajednice. Otvaranjem ove škole stvorena je i mogućnost da se jevrejska ženska deca obrazuju u većem broju, te da posle završene osnovne škole nastave školovanje u srednjim državnim školama.

Pored ove osnovne škole za jevrejsku žensku decu, 1919. je otvorena i Ženska radnička škola Jevrejskog ženskog društva. Time je jevrejska zajednica pokazala

da je postojalo interesovanje za obrazovanje ženske dece. Škola je omogućila da veliki broj ženske dece, koji je posle završetka osnovne škole bio praktično bez nadzora i nešto šireg obrazovanja, bude osposobljen za život i stekne viši nivo obrazovanja. Postojanje opšteobrazovnih predmeta u okviru ove škole (istorija, geografija, srpski jezik, račun itd.), pored grupe praktičnih predmeta (krojenje, šivenje, vez i dr.) ukazivalo je na činjenicu da je ova škola osposobljavala tadašnju jevrejsku ženu ne samo za porodični život (koji je u njenom životu tada imao vodeću ulogu) nego i za uključivanje u društveni i kulturni život Beograda i Srbije, te podizanje opšteobrazovnog nivoa žena kao ravnopravnih članova jevrejske zajednice.

Stalna težnja jevrejske zajednice u Beogradu da ide ukorak sa prosvetnim prilikama grada i da organizuje svoje škole po ugledu na beogradske škole, omogućila je Jevrejima da njihova deca potpuno ravnopravno sa ostalom decom pohađaju i državne škole. Osećalo se da se jevrejski narod postepeno utapa u sredinu u kojoj živi, gubeći sve više svoja posebna obeležja.

U takvim okolnostima je jevrejska verska nastava prvenstveno bila način i put da Jevreji očuvaju svoju tradiciju, običaje, jezik i istoriju. Zbog toga je u jevrejskoj verskoj nastavi i stavljan naglasak na proučavanje istorije jevrejskog naroda i učenja jevrejskog jezika. Jevrejska opština je nastojala da se verska nastava izvodi redovno, jer je osetila da vreme koje dolazi i sredina u kojoj se živi pokazuje sve manje interesovanja za versku nastavu, a ona je za Jevreje bila tada način da očuvaju sopstveni identitet u odnosu na sve ostale brojni narode u Srbiji toga doba. U uspostavljanju redovnosti održavanja i posećivanja verske nastave, Jevrejska verolspovedna opština je nailazila na različite poteškoće i probleme, počev od održavanja školske zgrade, angažovanja kvalifikovanog nastavnog osoblja, osavremenjivanja nastavnog rada, do sve veće nezainteresovanosti učenika i njihovih roditelja za pohađanje verske nastave. Međutim, Crkveno-školska jevrejska opština je velikim zalaganjem svih svojih članova uspeła posebnom organizacijom jevrejske škole (uz pomoć školskog odbora, vrhovnog rabina, nastavnika i drugih) da u velikoj meri prevaziđe sve poteškoće i da postigne pozitivne rezultate u poboljšanju redovnosti pohađanja verske nastave i podizanju kvaliteta.

Iako je jevrejska zajednica, spolja gledano, delovala kao jedna celina, bila dobro organizovana i zastupala interese svojih pojedinaca, ipak su i u njenom okviru često nastajali sukobi između aškenaskih Jevreja koji su dolazili iz civilizovane Austrije, među kojima je bilo i visoko obrazovanih ljudi, i sefardskih Jevreja koji su više bili vezani za patrijarhalni život i vekovne tradicije Jevreja. Ti sukobi su se negativno odražavali i na napredak u razvoju jevrejskih škola, kočili su ga i izazivali razdor između dece koja su posećivala aškenasku i sefardsku školu.

Pored toga, ono što je takođe kočilo razvoj jevrejskog školstva bila su pitanja materijalne prirode. Iako su jevrejsko školstvo često pomagali građani Jevrejske opštine ličnim prilozima, oni nisu bili dovoljan izvor prihoda, pa je Jevrejska opština slala molbe Ministarstvu prosvete i Upravi varoši Beograda da joj se odobre različite pozajmice i krediti za unapređenje školstva.

Treba napomenuti i to da je za napredak jevrejskih škola imala veliku ulogu i spremnost različitih jevrejskih organizacija. Crkveno-školske jevrejske veroispovedne opštine, raznih jevrejskih dobrotvornih organizacija (Jevrejsko žensko društvo), kao i jedinstvo svih jevrejskih žitelja Beograda da moralno, materijalno i organizaciono pomognu rad ovih škola. I na kraju treba reći da je rad jevrejskih škola bio značajan ne samo za društveni i kulturni razvitak jevrejske zajednice u Beogradu nego su te škole bile važne i za celokupan društveni razvoj Srbije i Beograda.

I pored toga što su jevrejske škole prateći razvoj srpskih škola zaostajale u početku za njima, one su posle reorganizacije sistema jevrejskih škola postale sastavni deo sistema državnih škola i svojim radom i rezultatima samo bogatije i unapređivale taj sistem, kao i kulturni i prosvetni razvitak sredine u kojoj su se nalazile.

IZVORI

1. Arhivska građa u Arhivu Beograda (Ženska zanatska škola Jevrejskog ženskog društva u Beogradu, 1919).
2. Arhivska građa u Arhivu Jugoslavije:
— Ministarstvo prosvete (pojedina godišta).
3. Arhivska građa u Arhivu Jugoslavije:
— Ministarstvo prosvete
— Ministarstvo pravde
— Ministarstvo vera
— Ministarstvo trgovine i industrije (pojedina godišta).
4. Istorijska građa Jevrejskog istorijskog muzeja (Izveštaji i pravila Jevrejske crkveno-školske veroispovedne opštine i Saveza jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, građa o jevrejskim školama koju je prikupila Hedviga Bošković).

LITERATURA

1. T. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, Beograd 1924.
2. *Istorija Beograda (II)*, Beograd 1971.
3. N. Petrović, *Osnovne škole u kneževini Srbiji za 1880. godinu*, Beograd 1880.
4. V. Tešić, *Škole u Beogradu pre 100 godina*, Beograd 1967.
5. S. Čučković, *Školstvo i prosveta u Srbiji u XIX veku*, Beograd 1971.
6. I. Šlang, *Jevreji u Beogradu*, Beograd 1926.

Članci:

1. Alkalaj, »Život i običaji u nekadašnjoj jevrejskoj mahali« *Jevrejski almanah 1961/62*, Beograd 1962.
2. D. Alkalaj, »Sefardska opština u Beogradu 60-ih godina XIX veka«, *Jevrejski narodni kalendar 1937/38*, Beograd 1938.
3. D. Alkalaj, »Osnivanje aškenske opštine u Beogradu«, *Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine*, Beograd 1939.
4. D. Alkalaj, »Nova sinagoga Bet Israel«, *Jevrejski almanah 1925/26*, Vršac 1925.
5. J. Alkalaj, »Jevrejske knjige štampane u Beogradu«, *Jevrejski almanah 1925/26*, Vršac 1925.
6. J. Alkalaj, »Arhivska građa o Jevrejima u Srbiji«, *Jevrejski almanah 1927/28*, Vršac 1927.
7. S. Demajo, »Sećanje na Jaltiju«, *Jevrejski narodni kalendar 1938/39*, Beograd 1939.
8. S. Kalderon, »Jevrejska gimnazija u Beogradu«, *Jevrejski almanah 1954*, Beograd 1954.

9. S. Kalderon, »Uspeh naše omladine u školskoj 1938/39. godini«, *Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine*, Beograd 1939.
10. D. Sindik, »O jevrejskim školama u Beogradu u XIX veku«, *Jevrejski almanah 1961/62*, Beograd 1962.
11. Službeni list Saveza jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije 15. XII 1936.
12. M. Halfman, »O Sefardima«, *Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine*, Beograd 1940.

Vesna RAKIĆ

Summary

JEWISH SCHOOLS IN BELGRADE PRIOR TO 1941

The paper contains 10 consecutive chapters which present the development of Jewish schools in Belgrade since 1818 till the beginning of World War Two.

In the time of Miloš Obrenović, after the II Serbian Uprising, Sephardim Jews were the first among the foreign citizens of Serbia who have built a primary school in Belgrade in 1818. The pupils were taught in Spanish and Spanish literature was included in the programme. The favourable sociopolitical circumstances were the passing of the Hatisheriff in 1830 which guaranteed the Jewish equality with the other Serbian citizens and after that the general cultural progress under the pro-constitutional government, so that has created the solid foundation for the development of the educational system and thus the possibilities for the education of Jewish children, although at that time the schooling was limited to the male children and was in Spanish. The first Jewish school was entirely financed by donations until 1847 when "The School Fund" was established and the schooling came under the responsibility of the Jewish Sephardic community. The arrival of the Ashkenazim during the third decade of the XIX century and their adjustment to the culturally different Sephardim have brought about numerous problems, even the official complaints, and these were the archive sources to ascertain the state of the Sephardic school in that period, characterized by rather obsolete educational programme based only on the religious teachings; however, in the same period significant was the opening of Državna štamparija (The State Printing House) where were published not only the Jewish religious books but also the school textbooks.

However, the most important period in the development of Jewish schooling begins in the 60-ies of the XIX century when in Serbia was passed the Law on the

Schooling System through which the general working conditions had improved and when the new school building of the Sephardic community — so called Mil-dar — was built on Jaliija. It was the beginning of reorganization and modernization of the educational programme in the Sephardic school and thereby the coordination with the schooling system of the Serbian schools. This has brought about the incorporation into the state schooling system and thus the possibilities for the wider range of choices in the education of Jewish youth and has also raised the general level of education. The Jewish schools for female children were also opened and that has in due time influenced the way of life for many Jewish women.

The end of the XIX and the beginning of the XX century were marked by the expansion of the Jewish population from Jaliija to other parts of Belgrade, intensified adaptation and incorporation into Serbian society, wider acceptance of the environment's language and Jewish children's education in Serbian schools, though the religious teaching was still held in the Jewish school aimed at the preservation of the national identity. The general improvement of schooling was advanced by the establishing of Društvena škola za izobražavanje srpsko-jevrejske omladine (Civic school for the Education of Serbian and Jewish Youth); this was continued through the development of educational programmes, by the founding of Ženska radnička škola Jevrejskog društva (Women Labourer School of the Jewish Women Society) in 1919 /later Ženska zanatska . . . (Women Trader . . .)/, and building of the new school in 1927 and new Opštinski dom (Community House) where the religious teaching was held. There is also extensive data on the number of primary and secondary schools in Belgrade during the 30-ies and on the relevant educational subjects.

Under the pro-fascist Cvetković-Maček government the school year 1939/40 was dismally marked by some anti-Jewish measures which also pertained to schooling. The Jewish community has accordingly managed to organize Jevrejska gimnazija (The Jewish Gymnasium) with the educational programme corresponding to those in other gymnasilums; this school was active till the beginning of World War II in Yugoslavia.